

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Кафедра богослов'я

Освітня програма:

«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

**КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ КАТЕХИТА
У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Студентка 2-го курсу
Дмитрів Ірина

Науковий керівник:
Дуда Назар Миронович
доктор PhD богослов'я

Рецензент:
Перун Михайло Євгенович
Доктор соціальних комунікацій

Львів 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МІЖОСОБИСТІСНА КОМУНІКАЦІЯ У ПРОЦЕСІ КАТЕХИЗАЦІЇ	6
1.1 Інформаційний параметр спілкування	6
1.2 Інтерактивний параметр спілкування	12
1.3. Перцептивний параметр спілкування	15
РОЗДІЛ 2. КОМУНІКАТИВНІ ПОКАЗНИКИ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КАТЕХИТА	22
2.1 Стилi спілкування катехита	22
2.2 Рівні спілкування	27
2.3 Бар'єри спілкування	31
РОЗДІЛ 3. ОСОБА КАТЕХИТА У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	37
3.1. Катехитичне служіння та роль катехита	37
3.2 Характеристика особи катехита	42
3.3 Професійні вміння катехита	46
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	51
4.1 Значення комунікативних умінь та етапи формування їх у процесі розвитку дітей молодшого шкільного віку	51
4.2 Форми і методи розвитку комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку	57
ВИСНОВОК	63
ДОДАТКИ	66
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	67

ВСТУП

Сучасна педагогіка в Україні перебуває у стані активного розвитку. Педагогіка – це не тільки навчання, але й виховання підростаючого покоління. Для того щоб збирати рясні плоди в майбутньому, потрібно посіяти добре зерно сьогодні. І починати потрібно з дітей молодшого шкільного віку. Адже саме в цьому віці відбувається активний розвиток фантазії та уявлень, проявляється допитливість та зацікавлення учнів, формуються вміння і навички спостереження, порівняння.

Зокрема, Митрополит А. Шептицький часто у своїх посланнях наголошував на необхідності катехизації в кожній парафії. Він говорив: «Буду вимагати праці на парафії, а найперше катехизації дітей. В моїх очах не є добрий священник, у котрого на парафії діти не знають катехизму. Бо катехизація є першим і найважливішим обов'язком священника»¹.

Важливу роль у катехизації відіграє катехит. Цінним в катехитичному процесі є вміння катехита підібрати такі форми та методи комунікації, способи роботи, які зможуть розкрити особистість учня і тим самим зможуть наблизити його до Бога. Щоб виховати зрілу особистість потрібно вкладати не тільки в загальноосвітні знання, а й дбати за духовне збагачення дітей. І найкраще це робити на уроках катехизації. Фундаментом у катехитичному навчанні дітей є вміння катехита комунікувати з школярами.

Тож актуальність теми «спілкування і комунікації», особливо в навчальному процесі, потребує глибокого дослідження. Від знань, вміння, досвіду і високої кваліфікованості вчителя і катехита залежить якість навчального процесу і отримання бажаних результатів. Зокрема, це проявляється у спілкуванні в часі занять і позаурочному періоді. Також дане дослідження має практичне значення, для підвищення ефективності комунікації взаєморозуміння між людьми, зокрема катехита з учнями.

В даній науковій роботі, особливий наголос буде поставлено на дослідженні проблематики комунікативних умінь і навичок катехита з учнями

¹ Шептицький А. *Пастирське послання митрополита Андрія до духовенства*. Львів 2007, 87.

молодшого шкільного віку. Адже від комунікативних навичок, найперше катехита, а відтак і учня, залежатиме як буде побудований катехитичний урок, які знання зможуть почерпнути діти. Як розвиватимуться комунікативні навички у дітей під час спілкування з ровесниками та дорослими.

Метою даного дослідження є дослідити психологічно-педагогічну основу процесу спілкування та методи формування навиків ефективного спілкування катехита з учнями молодшого шкільного віку.

Зазначена мета роботи передбачає виконання таких **завдань**:

- Здійснити аналіз психолого-педагогічної та богословської літератури, документів Церкви про спілкування.
- Описати основні підходи, концепції та теорії стосовно процесу міжособистісної комунікації катехита з учнями.
- Проаналізувати комунікативні показники міжособистісної взаємодії катехита з дітьми.
- Проаналізувати форми і методи розвитку комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку.

У даній науковій роботі використовуються методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

Оригінальність даної роботи полягає у тому, що тут комплексно досліджено проблематику міжособистісної комунікації катехита з дітьми крізь призму християнської педагогіки. Також проаналізовано значення комунікативних умінь у катехитичній діяльності.

Хронологічні межі: робота стосується проблематики міжособистісної комунікації в сучасних підходах до навчання і виховання учнів молодшого шкільного віку.

Теоретично-методичною базою дослідження стали праці таких науковців, як Г. Андрєєва, С. Габовська, Т. Грушевицкая, Н. Волкова, І. Зязюн, Н. Бутенко, Ю. Трофімова, І. Трухін, І. Пономарьова, О. Савеляк В., Яременко та ін. А також праці Митрополита Андрея Шептицького та документи Церкви (Катехитичний правильник УГКЦ, Напрямні для катехизації та ін.).

Структурно дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі «Міжособистісна комунікація у процесі катехизації» проаналізовано інформаційний, інтерактивний та перцептивний параметри спілкування, та їх практичне застосування на уроках катехизації для дітей молодшого шкільного віку.

У другому розділі «Комунікативні показники міжособистісної взаємодії катехита» проаналізовано стилі, рівні та бар'єри спілкування катехита та молодших школярів.

У третьому розділі «Особа катехита у процесі виховання дітей молодшого шкільного віку» розглянуто катехитичне служіння та роль катехита в ньому, характеристики особи катехита та професійні вміння катехита.

У четвертому розділі «Формування комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку» висвітлено значення комунікативних умінь та етапи формування їх у процесі розвитку дітей молодшого шкільного віку, а також форми і методи розвитку комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку. Зокрема у навчанні запропоновано використовувати інтерактивні методи навчання та метод сторітелінгу а у вихованні – запобіжну систему

Дона

Боско.

РОЗДІЛ 1

МІЖОСОБИСТІСНА КОМУНІКАЦІЯ У ПРОЦЕСІ КАТЕХИЗАЦІЇ

1.1 Інформаційний параметр спілкування

Зважаючи на надзвичайну складність процесу спілкування, і для кращого розуміння його суті необхідно, передусім, визначити основні компоненти. У вітчизняній соціальній психології розрізняють три сторони комунікації, що становлять компоненти педагогічної взаємодії: комунікативний, інтерактивний і перцептивний параметр спілкування. В цьому розділі спробуємо проаналізувати кожен параметр зокрема.

Інформаційний параметр спілкування полягає в тому, що в процесі комунікації люди обмінюються певною інформацією. Однак, існують основні проблеми, які пов'язані з цим аспектом, а саме: недостатність і надмірність поданої інформації. Ці проблеми перешкоджають швидкому її засвоєнню. Форма, в якій ми передаємо інформацію, повинна бути зрозуміла співрозмовнику, відповідати рівню його розвитку, обізнаності з проблемою. Інформація може передаватися за допомогою слів, а також через міміку, пантоміміку, інтонацію. Через те інформаційний параметр спілкування потрібно розглядати на основі двох його аспектів: вербальна і невербальна комунікація.

Спілкування – це одна з найважливіших сторін нашого життя. Спілкування – це процес, який пов'язує нас всіх, допомагає нам виконувати нашу працю, допомагає будувати взаємовідносини з іншими людьми¹. Коли ми визначаємо, що таке спілкування, то перше значення, яке нам приходить на думку – це вербальна мова.

В процесі реального людського існування для передачі інформації люди частіше за все використовують мову в формі діалогу чи монологу. Мова є

¹Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 437.

найбільш універсальним засобом комунікації, оскільки за допомогою мови менше губиться суть розмови². Саме тому, є надзвичайно важливо вміти добре володіти вербальною мовою. Адже, не є жодною таємницею те, якої великої ваги надають люди почутому слову. Словом ми можемо «поранити» людину, особливо дитину молодшого шкільного віку, але тим же словом ми можемо дати їй надію, можемо допомогти. Отож, запорукою ефективного спілкування є вміння майстерно володіти вербальною мовою.

Слід окремо виділити особливий вид вербальної комунікації – діалог. Діалог це – не лише у значенні розмови між двома особами, а й обмін суттю у спілкуванні³. Найхарактернішою його рисою є без виняткова активність всіх учасників, оскільки двостороння активність дає змогу розуміти автентичну суть розмови, і зрештою – розуміти і пізнавати іншу особу⁴. Згідно переконання Н.М.Волкової, можна виділити наступні критерії діалогічного спілкування:

- ✓ Визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра між партнерами;
- ✓ Зосередженість педагога на співрозмовникові та взаємовплив поглядів;
- ✓ Персоніфікована манера висловлювання;
- ✓ Поліфонія взаємодії;
- ✓ Двоплановість позиції наставника у спілкуванні⁵.

Спробуємо, в досить короткій формі, проаналізувати кожний з цих критеріїв, беручи до уваги взаємодію між учнем і катехитом. Суть першого критерію, згідно Н.М.Волкової, полягає в тому, що вчитель не лише дає інформацію про вихованця, а він сам повинен навчитись давати собі оцінку⁶. Однак, в реальному житті втілити в життя такий метод є надзвичайно важко (особливо в підлітковому віці). Він потребує надзвичайно великої активності,

² Максименко С. *Загальна психологія*. Вінниця 2004, 206.

³ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*. Київ 1997, 205.

⁴ Андреева Г.М. *Соціальна психологія*, Москва 2000, 91.

⁵ Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 437.

⁶ Там само.

зусилля, розуміння як з боку педагогів, батьків, так і з боку вихованця. Та все ж, якщо втілити цей метод в життя ми отримаємо великі результати.

Первинною ціллю другого аспекту, є відкинення своїх власних інтересів, амбіцій і зосередження своєї уваги на особі співрозмовника, на його мотивах, точці зору. Це не є легко, оскільки в процесі взаємодії кожен з учасників намагається зайняти свою позицію. Так, наприклад, учень в процесі спілкування намагається захистити свої потреби, інтереси (самоутвердитись, пізнати), в той час як учитель (катехит) зосереджується на своїх вимогах («Мене не слухає!», «Швидше закінчити прибирання класу!») чи інтересах колег по роботі («Вчитель завжди має рацію»)⁷. Саме тому, важливо, щоб педагог, катехит зосередив всю свою увагу на учневі, а не на своїх прагненнях та вимогах. Важливо, щоб особа учня стала справді цікавою для педагога. Слід сказати, що при цьому педагог повинен завоювати симпатію учня, щоб дитина відчула, що цій людині можна справді довіряти. А для цього потрібно не багато, а саме: щира усмішка, підбадьорення, заохочення, розуміння, допомогти повірити в свої сили, сприймати почуття іншого як власні, здатність до емоційного відгуку, вислуховування⁸. Саме тому, слід бути уважним до реакції дитини і намагатись побудувати взаємодію згідно інтересів співрозмовника, а згодом запропонувати шляхи для вирішення проблем відповідно до інтересів учня. Цікаво, що професійний педагог є не лише уважний до співрозмовника, але є готовий змінити свою позицію, свої думки у відповідності до реакції учня. Згідно позиції великої кількості педагогів, вчитель повинен слідувати за таким усвідомленням: «Я готовий змінити свою думку, зважаючи на твоє рішення, це допомагає нам спільно розв'язувати проблему»⁹.

Наступний критерій є важливим аспектом діалогічного спілкування, оскільки він передбачає висловлення інформації звертаючи до свого власного досвіду («Я вважаю», «Я гадаю»)¹⁰. Висловлюючи свою думку в процесі

⁷ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*. Київ 1997, 206.

⁸ Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007, с.438.

⁹ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 206.

¹⁰ Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 438.

діалогу, співрозмовник зумовлює взаємодію і це в свою чергу спонукає педагога і учнів до обміну змістом¹¹.

Критерій поліфонічної взаємодії передбачає, що кожен учасник діалогу може висловити свою позицію. Враховуючи думки кожного з учасників, намагаються знайти розв'язання для даної проблеми. Варто зазначити, якщо ми хочемо допомогти учневі, то необхідно залишити йому простір, щоб він зміг прикласти свої зусилля для подолання проблеми¹².

Двоплановість позиції педагога у спілкуванні полягає в тому, що в процесі спілкування учитель не лише веде діалог, але й аналізує себе. Аналізує наскільки даний діалог є ефективним для учасників. Така двоплановість дає змогу зберегти педагогу ініціативу в процесі спілкування¹³.

Таким чином, дотримання цих критеріїв дає можливість кожному учаснику самовиразитись, самоутвердитись, а також самовдосконалитись¹⁴. Саме тому, оволодіти майстерністю діалогічного спілкування, є надзвичайно важливим для педагогів, катехитів, душпастирів – для тих людей, які протягом свого життя зустрічаються із широким спектром людей.

Багато людей може думати, що єдина чи основна частина спілкування – це слова, які ми говоримо. Однак, потрібно акцентувати увагу на такому виді комунікації, як невербальне спілкування. Засоби невербальної комунікації в процесі спілкування несуть часом більше інформації ніж при вербальному спілкуванні. Невербальні засоби комунікації включають в себе такі основні системи: оптико-кінетичну, пара і екстралінгвістичну, організацію простору і часу комунікативного процесу і візуальний контакт¹⁵. Власне, всі ці засоби в міжособистісній комунікації переважно доповнюють мову, чи навіть повністю її замінюють. Скажімо, коли ми говоримо: «Привіт!» і при цьому посміхаємось,

¹¹ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*. Київ 1997, 207.

¹² Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 439.

¹³ Там само.

¹⁴ Корніяк О. Комунікативна гра як засіб становлення і розвитку культури спілкування підлітка // *Практична психологія та соціальна робота* 2 (2004) 77.

¹⁵ Андреева Г.М. *Соціальна психологія*, Москва 2000, 94.

або говоримо дітям: «Тихіше!», і при цьому прикладаємо вказівний палець до губ¹⁶.

Оптико-кінетична система – це система знаків вокалізації, тобто якості голосу, його діапазон, тональність. Екстралінгвістична система – включення в мову пауз, плачу, сміху, і на кінець сам темп мови. Вона включає в себе жести, міміку, пантоміміку¹⁷. З цього визначення випливає, що моторика різних частин тіла, яка на перший погляд, здається нам зовсім не важливою, насправді, дає змогу спостерігати деталі, нюанси спілкування. Більше того, завдяки дріб'язковим спостереженням ми можемо краще зрозуміти і пізнати іншу особу. Фактично тим самим, ми надаємо спілкуванню більшої ефективності. Невипадково мова жестів, пози, міміки є надто цінними для психіатрів. Ніхто не піддає сумніву, що людина часом своїми жестами надає вкрай важливу інформацію про себе, про свій емоційний стан, про все, що вона на свідомому рівні ще не готова розповісти. Врешті решт, загальна моторика різних частин тіла дає нам інформацію, що міститься в людській підсвідомості. Спеціалісти-дослідники, наводять цікаву статистику, а саме, що лише 35% інформації в процесі комунікації передається за допомогою мови, 65% інформації – ми отримуємо за допомогою невербальних засобів комунікації¹⁸.

Паралінгвістична і екстралінгвістична система знаків¹⁹ – являє собою також додатки до вербальної комунікації. Адже, тембр голосу може теж нести певну інформацію про емоційний і афективний стан людини. По тембру голосу ми з легкістю можемо відчитати переживання людини в даній ситуації (голос тремтить), невдоволення людини (голос підвищується).

Надзвичайно важливо навчитись відчитувати велику кількість інформації, що передається по невербальних каналах, оскільки, невербальна поведінка, насправді, є життєво важливою для ефективного спілкування.

¹⁶ Джонсон Д. *Удосконалення вміння спілкуватись*, 77.

¹⁷ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 94.

¹⁸ Грушевицкая Т. та ін. *Основы межкультурной коммуникации*. Москва 2002, 115.

¹⁹ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 95.

Однією з важливих складових комунікативного процесу є компоненти організації простору і часу. Психолог Холл, висловлюючись з цього приводу, визначив певну методику, де на основі відстані між комунікантами можна виводити судження і про певний вид спілкування. Згідно його переконання, існують такі відстані: 0-50 см. – інтимне зближення, особиста взаємодія – 0.5 – 1-2 м., соціальна взаємодія – 1-2 – 3 м., публічна відстань – більше 3м²⁰. Однак, до цього слід додати, що ці рівні спілкування, які визначив Холл, надзвичайно легко піддати критиці. Так, скажімо Уотсон і Грейвс досліджуючи цю проблематику дійшли висновку, що арабські молоді люди при звичайному спілкуванні будуть ближче сидіти один до одного ніж американські молоді люди²¹. Тому, при такому роді дослідженнях і взагалі в процесі спілкування слід брати до уваги унікальність кожної людини зокрема, а також враховувати ментальність людей, їхнє походження, культуру тощо.²²

Надважливим інструментом спілкування є спрямування погляду. Зоровий контакт дає можливість відчувати, що тебе слухають, що з тобою хочуть спілкуватися. Варто зауважити, якщо на нас в міжособистісній взаємодії дивляться мало, то є всі підстави думати, що до нас, чи до того, що ми говоримо, чи робимо, відносяться не з захопленням. Цільове місце цей вид спілкування займає в роботі педагогів, катехитів і взагалі людей, які мають відношення до проблем керівництва. За допомогою погляду, ми можемо передати іншій людині наш гнів, незадоволення, страх, радість, печаль²³.

Дуже важливими чинниками налагодження між особистої взаємодії є кількість часу, частина доби, пунктуальність. Саме з тієї причини, для ефективності спілкування, слід враховувати кількість часу партнера, щоб співрозмовник не намагався чим швидше завершити розмову, у зв'язку із браком часу.

²⁰ Цимбалюк І. *Психологія спілкування*. Київ 2004, 39.

²¹ Мацумото Д. *Психологія и культура*. Санкт-Петербург – Москва 2002, 288.

²² Грушевицкая Т. та ін. *Основы межкультурной коммуникации*, 105.

²³ Мацумото Д. *Психологія и культура*, 286.

Беручи до уваги все вищесказане можемо зробити висновок, що всі ці перераховані чинники, повністю або частково, впливають на сам процес спілкування і в кінцевому висновку і на сам результат²⁴. Тому, беручи все це до уваги, слід зазначити, що спізнення переважно сприймається з обуренням, а в діловому спілкуванні як вияв неповаги, і навпаки, пунктуальність інтерпретується як ввічливість, повага до співрозмовника.

Таким чином, аналіз всіх систем невербальної комунікації, показує, що вони, без сумніву відіграють велику допоміжну роль в комунікаційному процесі, особливо під час праці з дітьми на уроках катехизації. Дослідження, які описані в цьому підрозділі показують важливість вербальної і невербальної поведінки в процесі спілкування, і наскільки великою є здатність допомагати людям краще розуміти один одного. Володіючи здатністю не лише посилювати або послаблювати вербальну дію, всі системи невербальної комунікації допомагають виявити такий суттєвий параметр комунікативного процесу, як намір його учасників. Разом із вербальною системою комунікації ці системи забезпечують обмін інформацією, який необхідний людям для організації спільної діяльності катехиту на уроках. Однак, слід зауважити, що вербальна і невербальна комунікація є надзвичайно широкою і складною для досліджень.

1.2 Інтерактивний параметр спілкування

Інтерактивний параметр спілкування передбачає обмін не лише знаннями, інформацією, ідеями, діями, вчинками, впливами між людьми, що спілкуються²⁵. Це можна прослідкувати на прикладі емоційного впливу викладача, а саме, як негативний настрій швидко передається на студентів. Через те, настрій викладача, душпастиря, катехита завжди повинен відповідати певній ситуації. З цієї перспективи недопустимим є, коли вчитель свої

²⁴ Андрєєва Г.М. *Соціальна психологія*, 31.

²⁵ Андриади И. *Основы педагогического мастерства*, 29.

негативні емоції, пережиття виливає на учнів. Такий вчинок потягає за собою недовіру, втрату авторитету тощо²⁶.

Протягом свого життя людина вступає у велику кількість різного роду взаємодій. Розглянемо лише два основні типи взаємодії, які є найбільш поширені в процесі людської взаємодії – кооперація і конкуренція²⁷. Незважаючи на те, що багато авторів називають ці типи іншими термінами, але суть їхня є одна і таж. Тобто, або інтереси, погляди людей в процесі взаємодії збігаються або ні.

Кооперація, чи кооперативна взаємодія – це одна із форм організації праці, при якій багато осіб спільно беруть участь в одному й тому ж процесі праці²⁸. Але яким чином можна з'єднати результат діяльності кожного учасника із кінцевим результатом спільної діяльності? Г.М.Андрєєва у книзі «Соціальна психологія» наголошує, що єдиним засобом з'єднання є відносини. Тобто, в залежності від міцності, твердості, цих відносин між людьми, які розвинулися в ході спільної діяльності і від заангажованості всіх учасників процесу, у великій мірі, залежить кінцевий результат спільної діяльності.

Що стосується іншого типу взаємодії – конкуренції (конкуренція – це суперництво вбудь-якій галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання)²⁹, тут слід свою увагу зосередити, на найбільш виразній формі цього типу – конфлікті³⁰. Конфлікт – це виникнення складних для подолання протиріч, зіткнення протилежних інтересів на підставі суперництва, відсутності взаєморозуміння у різних питаннях, пов'язаних з гострими емоційними переживаннями. Зрозуміло коли зустрічаються дві особи, яких цікавлять лише власні інтереси, це переважно веде до конфлікту. В повсякденній уяві людей виробився стереотип, що будь-який конфлікт сприймається обов'язково як щось негативне, те що руйнує. Такого роду уявлення людей про конфлікт

²⁶ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*. Львів 1985, 3.

²⁷ Андрєєва М. Г. *Соціальна психологія*. Москва 2000, 106.

²⁸ Яременко В.-Сліпушко О. *Новий тлумачний словник української мови*, 2 т. Київ 1998.

²⁹ Там само.

³⁰ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*. Київ 2005, 341.

заперечує в своїх працях М.Дайч. Згідно його позиції, існує два роди конфлікту: деструктивний і продуктивний³¹.

Продуктивний конфлікт переважно виникає у тому випадку, коли зіткнення торкається не «несумісності осіб»³², а є результатом бачення різних шляхів для розв'язання певної проблеми. Через те, у цьому випадку конфліктна ситуація сприяє кращому розумінню проблеми, оскільки конфліктні сторони мають змогу побачити іншу точку бачення розв'язання проблеми. Хоч, дуже часто, людина не хоче бачити проблеми і намагається відсунути її якомога далі, оправдовуючи себе українською поговоркою: «поганий мир кращий ніж добра сварка»³³. В цьому є часткова правда, однак про непорозуміння слід говорити і їх необхідно вирішувати. Не потрібно боятися цього слова конфлікт, суперечка. Адже, за словами Юзефа Макселона, «там, де не проявляється явний конфлікт чи спротив, зустрічаємо конфлікти приховані, які можуть принести більше зла, ніж відверте протистояння»³⁴. Ці синоніми самі по собі, за умови конструктивного розв'язання, призводять до позитивних змін у стосунку його учасників. З тієї перспективи, можна ствердити, що такі конфлікти є навіть дуже корисними і потрібними в нашому житті. Так, скажімо, в сім'ї, де немає конфліктів, можна переконливо ствердити, що там щось не так. Чому? Цей конфлікт, насправді, існує в сім'ї, просто він приховується, і згодом він вибухне з більшою силою і зруйнує сім'ю. Натомість, продуктивний конфлікт дає змогу побачити себе і іншу людину реально. Критикувати, але без образ, і тоді в такому «конфліктуванні» можна будувати сім'ю.

Щодо деструктивного конфлікту, то він співпадає із щоденним уявленням людей. Власне, такий тип конфлікту є негативний, який веде до розриву міжособистісних стосунків. Цей тип конфлікту, на відміну від першого, не цікавиться причиною, що його породила, але переводить все на особи. Для нього є характерний специфічний розвиток, а саме: на адресу один одного

³¹ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 107.

³² Там само.

³³ Семиченко В.-Заслуженюк В. *Мистецтво взаєморозуміння*. Київ 1998, 162.

³⁴ Макселон Ю. *Психологія*. Львів 1998, 196.

лунають негативні і гострі вислови, зростає напруга проти партнера, збільшується кількість учасників конфлікту, помножуються неправдиві свідчення. Тобто, є цілком самозрозуміло, що вирішення такого конфлікту є надзвичайно важким³⁵.

Слід зазначити, що навіть найдосконаліші дослідження типів процесу взаємодії не розкривають до кінця їхньої суті. Адже, кожна людина є унікальною і вчинок кожної особи є неповторним, непередбачуваним, який заслуговує окремого методу для аналізу типу її взаємодії. В реальному житті, в різних ситуаціях взаємодії люди формують свою поведінку не типово. Кожен з нас має свою стратегію поведінки, яку практично не можливо вповні передбачити.

1.3 Перцептивний параметр спілкування

Перцептивний параметр спілкування – означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння³⁶. Кожне людське життя є переповнене людськими взаємовідносинами. І тому, хочемо ми цього чи не хочемо, але ми повинні намагатись розуміти себе і іншого, щоб уникнути певних непорозумінь. Ті, кому вдається віднайти внутрішню гармонію, відчувають духовну єдність, радіють, збагачують один одного. Однак, багато людей до кінця життя блукають в лабіринтах непорозумінь. Через те, слід звернути окрему увагу на характеристику т.зв. механізмів, за допомогою яких зможемо дійти взаєморозуміння.

Важливу роль в процесі спілкування відіграє перше враження про людину, і в залежності від того яке воно буде залежить яким буде спілкування. Слід зазначити, що значну роль при формуванні першого враження про людину відіграє зовнішність. Людина на основі зовнішності, наче, «читає» іншу людину. Психологи-дослідники стверджують, що при першій зустрічі в людини

³⁵ Андреева Г. *Социальная психология*, 107.

³⁶ Андреева Г. *Социальная психология*, 110.

спрацьовують закономірності уваги, пам'яті, перцептивних процесів і через те їй відразу впадає в очі: зачіска, взуття, вираз обличчя, одяг і т.п.³⁷. Згідно з переконанням В.Хесса, людина переважно сприймає привабливо фізичну особу, як людину, що переважає інших по чесності, розуму тощо³⁸. І відповідно до побаченого, людина формує свої перші враження, позитивні чи негативні настрої щодо подальшого спілкування.

Надзвичайно вагомою річчю є сформувати в своєму сприйнятті достовірний образ партнера. Тобто, що ти про нього знаєш від інших, але яку дійсність відображає теперішнє спілкування з ним³⁹. Слідувати згідно такої вказівки є надзвичайно важко, коли в твоїй уяві, завдяки неправдивим чуткам людей, вже витворився негативний образ людини. Через те, варто наголосити, що в спілкуванні осіб необхідно самому будувати образ людини, який би дійсно відповідав реальності, а не неправдивим поголокам.

Однак, слід зазначити, що в процесі сприйняття беруть участь як мінімум дві особи (катехит – учень, учень – учень), кожна з них є активним учасником цього процесу. Відповідно, кожний з них, з однієї сторони, повинен зважати і розуміти цілі, мотиви іншого, однак, з іншої сторони, зобов'язаний звертати увагу як ця людина розуміє мої потреби, мотиви. Навіть, більше того, не лише розуміти, але приймати і розділяти ті цілі⁴⁰. Для кращого розуміння варто проаналізувати дві сторони, які включають усвідомлення себе через іншого: ідентифікацію і рефлексію.

Ідентифікація – це спосіб пізнання, при якому встановлюється подібність об'єктів шляхом знаходження спільного та відмінного в їх ознаках⁴¹. Вже сам термін «*ідентифікація*» означає уподібнення, ототожнення. Тобто, в процесі сприйняття людина дивиться на проблеми іншого його ж очима, ставить себе на його місце для кращого їхнього розуміння. Ідентифікація виступає, як один із

³⁷ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*. Львів 1985, 2.

³⁸ Годфруа Ж. *Что такое психология*. Москва 1996, 80.

³⁹ Андриани И. *Основы педагогического мастерства*, 33.

⁴⁰ Андреева Г. *Социальная психология*, 121.

⁴¹ Винославська О. та ін. *Психологія / За наук. ред. О.В. Винославської*. Київ 2005, 248.

способів пізнання і розуміння людини⁴². Часто люди цілком інтуїтивно, використовують цей метод підстроюючись до партнера через наслідування його зовнішньої поведінки, приймаючи подібну позу, чи характерний йому в даний момент темп мови і т.д.⁴³. Сутність імітації надзвичайно добре ми можемо зрозуміти на прикладі маленьких дітей, які засвоюють свій соціальний досвід, відображаючи певні дії дорослих. В шкільному віці елементи імітації теж існують, однак вона має усвідомлений характер⁴⁴. Існує ще т.зв. оціночний рівень ідентифікації. Первинною суттю цього рівня в процесі взаємодії є формування шаблонів, стереотипів про поведінку даної людини, зокрема учня чи катехита. Після цього учасники взаємодії повинні перейти від оцінювання, до розуміння. Необхідно побачити в іншій людині себе, із своїми рисами характеру, особливостями ставлення до людей, життя тощо. Слід сприймати учасника комунікативного процесу не як суб'єкта для управління, але як особу, з якою здійснюється взаємодія⁴⁵. Тобто, за допомогою цього методу катехит намагається глибше зрозуміти стан дитини.

Існує ще один термін, який має дуже тісний зв'язок із терміном ідентифікації – *емпатія*. Єдине, що різнить ці два способи розуміння – це те, що коли говоримо про емпатію, то маємо на увазі не раціональне осмислення проблеми іншої людини, але прагнення емоційно відгукнутись на його проблеми⁴⁶. Емпатія базується на вмінні подумки поставити себе на місце іншої людини, відчувати його стан і врахувати це в своїй поведінці і своїх вчинках⁴⁷. Кожна людина може згадати ситуацію із свого життя, коли спілкування з іншими людьми було зрозумілим і легким. Це спілкування з дорослими людьми, близькими, друзями, коли все відбувалось само по собі. Це, власне, і є спілкування емпатія. В таких ситуаціях присутнє природне бажання зрозуміти іншу людину, не образити її, не зробити чогось не так. Г.М.Андрєєва говорить:

⁴² Андрєєва Г. *Соціальна психологія*, 121.

⁴³ Грушевицкая Т.Г.-Попов В.Д.-Садовин А.П. *Основы межкультурной коммуникации*, 34.

⁴⁴ Трофімова Ю.Л. та ін. *Психологія* / За наук. редак. Ю.Л.Трофімова. Київ 2000, 491.

⁴⁵ Трофімова Ю. та ін. *Психологія* / За наук. редак. Ю.Л.Трофімова, 492.

⁴⁶ Андрєєва Г. *Соціальна психологія*, 122.

⁴⁷ Грушевицкая Т. та ін. *Основы межкультурной коммуникации*, 33.

«емоційна природа емпатії проявляється саме в тому, що ситуація іншої людини, партнера по спілкуванню не стільки «продумується» скільки «відчувається»⁴⁸. Такого роду спілкування між двома особами є конструктивним. Тут відкидається егоцентризм, а людина намагається зрозуміти думки, очікування і бажання іншої людини.

Для того, щоб використання емпатії завжди було ефективним, слід притримуватись основних її характеристик:

- ✓ Уважно слухати, що тобі говорять;
- ✓ Прагнути зрозуміти, як почувають себе інші люди;
- ✓ Мати щире зацікавлення в тому, що повинні сказати іншим;
- ✓ Проявляти співчуття до потреб інших людей;
- ✓ Володіти здатністю розуміти точку зору інших⁴⁹.

Існує ще один цікавий момент у вивченні цього питання – як буде партнер по спілкуванню розуміти мене. Адже, від цього буде залежати ефективність нашої взаємодії. Іншими словами, процес розуміння один одного ускладнюється явищем рефлексії. Цей термін передбачає не розуміння іншого, а усвідомлення того, як інший розуміє мене⁵⁰. Тут акцент ставиться на себе, на свої власні переконання, і як сприймає їх партнер. Для феномену рефлексія велике значення має інтуїція. Інтуїція – це здатність бачення особливостей, що характеризують особистість іншої людини, через безпосереднє споглядання, без логічної аргументації⁵¹. За допомогою інтуїції ми можемо відчитати стан людини, її зацікавлення, чи цікавою є процес спілкування. Численні дослідження засвідчують, що чим ближче партнери розуміють твої погляди, тим більшу ми виявляємо симпатію, краще оцінюємо цю людину⁵².

Вартує проаналізувати процес сприйняття людини людиною. Всі дослідження в цій сфері Г.М.Андрєєва розділяє на два класи:

⁴⁸ Андрєєва Г. *Соціальна психологія*, 122.

⁴⁹ Грушевицкая Т. та ін. *Основи міжкультурної комунікації*, 33.

⁵⁰ Андрєєва Г. *Соціальна психологія*, 122.

⁵¹ Трофімова Ю. та ін. *Психологія / За наук. редак. Ю.Л.Трофімова*, 493.

⁵² Андриади И. *Основи педагогического майстерства*, 33.

- ✓ Те, що стосується змісту міжособистісної перцепції;
- ✓ Те, що стосується самого процесу між особистої перцепції⁵³.

Зміст міжособистісного сприйняття залежить від особистих характеристик тих, що спілкуються, оскільки, як і суб'єкт так і об'єкт сприйняття беруть участь у взаємодії. Тобто, це залежить чи кожен учасник взаємодії, оцінюючи іншого, прагне «відчитати» поведінку партнера і частково її причини⁵⁴. Не є таємницею, той факт, що в повсякденному житті люди, не знаючи справжніх причин поведінки, або знаючи їх лише частково, приписують один одному свої причини поведінки, або й цілі шаблони поведінки. Через те, в соціальній психології виникла ціла система такого приписування, яка отримала назву «каузальної атрибуції»⁵⁵.

Міра і ступінь приписування буде залежати, наскільки вчинок є унікальним. Тобто, коли в процесі міжособистісного сприйняття поведінка є типова, яка приписана ролевим взірцям, тоді таку поведінку легше проінтерпретувати. Натомість, унікальна поведінка допускає безліч пояснень і це дає простір для приписування причин поведінки⁵⁶. Виходячи з цього, можна ствердити таку гіпотезу, що в звичайних умовах, умовах, які відповідають соціальним і культурним нормам процес пізнання людини є повнішим. Не даремно говорять: «Друг пізнається в біді». Адже, в критичних, виняткових, незвичайних обставинах процес пізнання людини є найкращим.

Процеси каузальної атрибуції складають основний зміст міжособистісного сприйняття. Адже, ці процеси, без сумніву дають змогу більше заглибитись в зміст особистісного сприйняття і допомагають зрозуміти, яким чином відбувається розуміння причин людської поведінки.

Цікаву позицію, згідно цієї тематики, займає Ф.Хайдегер. Згідно даного автора, людям взагалі властиво роздумувати таким чином: «погана людина

⁵³ Андреева Г.М. *Социальная психология*, 124.

⁵⁴ Андреева Г.М. *Социальная психология*, 124.

⁵⁵ Максименко С.-Носенко Є. *Експериментальна психологія*. Київ 2002, 99.

⁵⁶ Андреева Г. *Социальная психология*, 125.

володіє поганими рисами, а добра людина володіє хорошими рисами»⁵⁷. Тобто, якщо людині попередньо негативно описали об'єкт сприйняття, то приписуванні характеристики будуть негативні⁵⁸. Тож можна ствердити, що роль установки в процесі сприйняття є надзвичайно важливою, особливо це відіграє вагомую роль при формуванні першого враження про незнайому людину.

Подібного роду дослідження мали на меті з'ясувати, яка є роль характеристик того хто сприймає в процесі міжособистісного сприйняття, і при яких умовах вони проявляються. Для цього необхідно звернути увагу на такі три «ефекти», які виникають при сприйнятті людьми один одного – ефект ореолу, ефект новизни і первинності, а також ефект стереотипізації⁵⁹.

Ефект ореолу – «вплив загальної думки на сприймання людини, вироблення певної сталої установки до неї»⁶⁰. Тобто, об'єкту взаємодії приписуються риси, які суб'єкт отримав ще раніше, до початку взаємодії. І через те він накладає ту інформацію, що отримує під час спілкування із інформацією, яку отримав попередньо. У зв'язку з цим це призводить до того, що людина, яка сприймає в процесі міжособистісного сприйняття не є в змозі побачити автентичні риси і прояви об'єкта сприйняття⁶¹. Суть цього принципу можна прослідкувати на ставленні педагога до учня. Загальна негативна думка більшості педагогів, може суттєво вплинути на оцінення цього учня новим педагогом, хоч даний учень може бути здібним в галузі, яку викладає новий педагог.

Ефект первинності і новизни. Цей принцип можна проілюструвати на простому прикладі із шкільного життя. Так, скажімо про студентів котрі на початку навчального року отримували добрі оцінки, а згодом перестали працювати, переважно залишиться добра думка викладачів, ніж про особу, яка

⁵⁷ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 126.

⁵⁸ Семиченко В.А.-Заслуженюк В.С. *Мистецтво взаєморозуміння*. Київ 1998, 38.

⁵⁹ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 127.

⁶⁰ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 3.

⁶¹ Андреева Г. *Соціальна психологія*, 127.

попередньо мала низькі результати, однак до кінця навчального року прогресує⁶².

Щодо *ефекту стереотипізації* (негативний відтінок, пов'язаний із брехнею і неточністю уявлень, якими оперує пропаганда)⁶³, то це явище часто поширене в спілкуванні. Для підтвердження цього можна привести поширений в суспільстві приклад, а саме: якщо людина мала якийсь негативний досвід із представниками владних структур, чи представниками Церкви, то будь-яке нове спілкування буде сприйматися неприязно, з великим обуренням⁶⁴.

Слід зауважити, що всі стереотипи, людина набуває спочатку в сім'ї, а згодом на основі особистого досвіду і взаємодії із іншими людьми⁶⁵. Всі ці упередження, які переважно вибудувалась через брак інформації, в жодному разі не ведуть до взаєморозуміння. Такого роду стереотипи породжують в нас спрощену уяву про людей. Адже, якщо в нашому житті прийдеться вести з цими людьми розмову, попередньо знаючи чого від них можна очікувати, то таке уявлення про особу нерідко залишає нас можливості пізнання окремої

Саме тому, все вищесказане дозволяє зробити висновок, що процес міжособистісного спілкування є надзвичайно важким і багатостороннім. Особливо важливу роль спілкування відіграє з дітьми на уроках катехизації. Неможливо виділити точні стандарти, алгоритми спілкування, які б послужили ефективному спілкуванню між катехитом а учнем. Адже, кожна людина – це індивідуальність, і вона потребує окремого підходу і окремої моделі спілкування. А який саме підхід потрібен кваліфікований педагог зрозуміє спілкуючись та вивчаючи кожну дитину зокрема.

⁶² Годфруа Ж. *Что такое психология*, 85.

⁶³ Андреева Г. *Социальная психология*, 127.

⁶⁴ Андреева Г. *Социальная психология*, 129.

⁶⁵ Максименко С. *Загальна психологія*, 212.

РОЗДІЛ 2

КОМУНІКАТИВНІ ПОКАЗНИКИ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КАТЕХИТА

2.1 Стилi спілкування катехита

В даному питанні на основі прикладів з педагогічної діяльності спробуємо висвітлити, наскільки важливо вміти вибрати правильний стиль в процесі спілкування. Вміння правильно віднайти свій ефективний стиль спілкування є необхідним не лише для шкільних педагогів, але й для душпастирів, катехитів, психологів, вихователів, соціальних працівників тощо. Згідно В.С.Мерлін, стиль спілкування – це «індивідуальне своєрідне поєднання прийомів та способів, які забезпечують найкраще виконання діяльності»¹. Наше спілкування стає ефективнішим, коли ми вміло володіємо певними прийомами, способами, методами, що забезпечують його ефективність. Та варто зазначити, що ефективність стилю спілкування залежить від індивідуальних якостей людини та від її ставлення до учасників комунікативного процесу. Стиль спілкування є похідним від стилю керівництва.

Тому, коротко охарактеризуємо три основні стилі керівництва: авторитарний, демократичний і ліберальний. Авторитарний стиль – «стиль керівництва, коли підлеглий (учень) розглядається тільки як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено в праві на самостійність та ініціативу»². Більш ґрунтовно їх можна проаналізувати на прикладі спілкування вчителів, батьків, вихователів. Авторитарний стиль керування свого часу переважав в українських школах. Тобто, дитина в школі сприймалася не як рівноправний партнер, але як пасивний виконавець. Вчитель, який і сьогодні, використовує цей метод, самостійно визначає, наказує, що потрібно робити. Учень в свою чергу повинен безапеляційно сумлінно виконувати вимоги

¹ Скрипченко О. та ін. *Вікова та педагогічна психологія*. Київ 2001, 408.

² Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 216.

вчителя³. Безумовно, що такого роду стиль керівництва виховує в учнів дисципліну, що є не мало важливим в навчально-виховному процесі. Однак, дотримуватись довгий час такого стилю, згідно А.С.Макаренко, є не професійно. Оскільки, далі в процесі діяльності учень повинен випрацювати в собі усвідомлення необхідності бути дисциплінованим⁴. В іншому випадку, таке керівництво буде приносити результат лише коли є нагляд і контроль. В учня не буде формуватися відчуття відповідальності. Все буде виконуватися лише з примусу і страху, але не з власної волі⁵. Цікаво, що навіть подяка з уст авторитарного учителя звучить як докір: «Ти добре сьогодні відповідав. Не чекала від тебе такого»⁶. Щодо сім'ї, родини, то цим стилем керівництва ігноруються потреби дітей, батьки особисто вирішують, приймають рішення, встановлюють жорстокий контроль у всіх сферах життя дітей. Власний досвід дітей відкидається як несуттєвий, помилковий. У авторитарних родинах батьки завжди мають рацію, вони ніколи не помиляються⁷. Такий стиль спілкування характеризує викладачів, батьків, вихователів як недостатньо зрілих людей, морально невихованих, з низьким рівнем культури, які зневажають індивідуальні особливості інших⁸.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного; засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу⁹. Людина з демократичним стилем керування не опирається лише на свою думку, як єдино правильну, але зважає думку колективу. Вчителю, катехиту з демократичним стилем, важливо донести мету діяльності до кожної дитини, зацікавити їх, допомогти їм зрозуміти¹⁰. Такий вчитель зважає на кожну думку і приймає рішення разом із учнями. Навіть, коли такий педагог бачить певні хиби в діяльності учня, які

³ Зимняя И. *Педагогическая психология*. Ростов-на-Дону, 367.

⁴ Макаренко А. *Использование педагогических идей А.С. Макаренко в процессе воспитания сознательной дисциплины у учащихся*. Москва 1991, 8.

⁵ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 216.

⁶ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 318.

⁷ Семиченко В.-Заслужений В. *Мистецтво взаєморозуміння*, 13.

⁸ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 319.

⁹ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 216.

¹⁰ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 217.

суперечать моральним і суспільним принципам, то він притримується такої формули: «максимальна вимогливість при абсолютній повазі до кожної особистості»¹¹. Такого роду підхід до праці дозволяє сформувати дитину як відповідальну, творчу і самостійну особистість¹². Щодо сім'ї де панує демократичний стиль, то тут дитина формується, все-таки, під постійним наглядом батьків, однак цей контроль не нав'язується дітям¹³.

Найгіршим стилем управління є ліберальний. Він характеризується тим, що вчитель не приймає рішень, але передає цю ініціативу учням¹⁴. Такий вчитель чи катехит є байдужий, нейтральний, не втручається до керівництва. Свою керівну роль зводить майже до нульової позначки, часто підкоряється суперечливим впливам¹⁵. Іншими словами можна сказати, що такий керівник є безвідповідальним і часто-густо це приводить до хаосу, безладу і анархії. В сім'ї позиція лібералізму призводить до того, що дитина стає егоїстичною особистістю, оскільки в сім'ї панувала вседозволеність, брак виховання і т.д.¹⁶.

Сьогодні можна стверджувати, що українська освіта поступово переходить від авторитарного стилю до демократичного, який ґрунтується на демократичних засадах. Цей стиль, зокрема, проявляється у програмі Нової Української Школи (НУШ), яку почали реалізовувати на практиці з 2018 року. Велика ефективність демократичного стилю управління є очевидна. Ці переваги можна зауважити в порівнянні демократичного і авторитарного стилів керівництва, які є представлені у таблиці¹⁷. Це дозволить сформувати міцний фундамент розвитку відповідального суспільства.

Варто визначити, які є головні стилі спілкування. Згідно з поглядами В.А.Кан-Каліка¹⁸, можна виділити п'ять основних стилів спілкування:

- ✓ стиль захопленості педагога спільно творчою діяльністю;

¹¹ Макаренко А. *Использование педагогических идей А.С. Макаренко в процессе воспитания сознательной дисциплины у учащихся*, 13.

¹² Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 217.

¹³ Семиченко В.- аслуженюк В. *Мистецтво взаєморозуміння*, 13.

¹⁴ Скрипченко О. та ін. *Вікова та педагогічна психологія*. Київ 2001, 409.

¹⁵ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 217.

¹⁶ Семиченко В.-Заслуженюк В. *Мистецтво взаєморозуміння*, 13

¹⁷ Див. Додаток № 1.

¹⁸ Зимняя И. *Педагогическая психология*, 368.

- ✓ стиль дружнього ставлення;
- ✓ стиль спілкування – дистанція;
- ✓ стиль спілкування – залякування;
- ✓ стиль спілкування – загравання.

Важливим для першого стилю є активно-позитивне¹⁹ ставлення до учнів. Особі, із таким стилем спілкування, не є байдужою інша людина. Така людина намагається організувати щось корисне і цікаве разом із колективом. А для того, щоб дітям було цікаво засвоїти щось нове, необхідно пов'язати тему із ситуацією, яка виникає поза школою. І якщо проаналізувати ефективні методи, які використовуються у арифметиці, у вивченні іноземних мов, то можна зауважити, що їхня успішність полягає на поверненні учня до повсякденних ситуацій²⁰. Такого роду стиль, заставляє думати учнів, аналізувати, а найуспішніше цей процес проходить, згідно О.В.Матвієнко, коли людина порівнює це із своїм набутим досвідом²¹. У такого педагога є спільні з дітьми турботи, вони разом дбають про шкільні справи. Згідно Н.Ю.Бутенко, вся система стосунків вчителя і учня повинна базуватись на такій основі: «Щоб справи йшли добре, у педагогів та школярів мають бути спільні турботи. Педагоги не повинні керувати школярами, а разом з ними дбати про справи школи...»²². Цікаво, що в цьому випадку, учитель дозволяє учням творчо попрацювати, вчить їх думати. Через те, керівництво з боку вчителя майже не відчувається, але воно завжди присутнє.

Наступний стиль педагогічної комунікації ґрунтується на дружньому ставленні до учасників взаємодії. Якщо спробувати це проаналізувати, то можна зауважити, що дружні стосунки між учнем і катехитом є надзвичайно корисні для навчально-виховного процесу на уроках катехизації. Адже, педагог-товариш, маючи довіру, буде мати великий вплив на вихованця. Однак, існує

¹⁹ За активно-позитивного ставлення педагог виявляє ділову реакцію на діяльність учнів, допомагає їм, відчуває потребу у неформальному спілкуванні. Вимогливість поєднана із зацікавленістю в учнях, викликає взаємодовіру, розкутість, комунікабельність – див. Н.П. Волкова *Педагогіка*, с.445.

²⁰ Матвієнко О.В. *Метод конкретних педагогічних ситуацій*. Київ 2001, с.56.

²¹ Матвієнко О.В. *Метод конкретних педагогічних ситуацій*, с.55.

²² Бутенко Н.Ю. *Комунікативні процеси у навчанні*, с.323.

небезпека перетворити дружні стосунки в «панібратські», і як зауважує Н.П.Волкова, що інколи так воно і стається²³.

Спілкування-дистанція – це певною мірою захисний механізм перед дружніми взаєминами. Скажімо, педагог, який не вміє встановити дружніх взаємин дистанціюється, обмежує своє спілкування лише формальними взаєминами²⁴. Це, відповідно, спонукає учителя до авторитарного стилю керівництва, хоча ставлення педагога до дітей в цілому може бути позитивним²⁵.

На основі цих досліджень, можна зробити висновок, що певна дистанція просто необхідна для ефективної педагогічної взаємодії. Однак, уважно поглянувши на аналіз стилю спілкування-дистанція, можемо відзначити лише негативне забарвлення цього стилю педагогічної взаємодії. Тому, для більшої певності варто процитувати слова А.С.Макаренка, який визначив критерії дистанції математично: «Один метр – на голову сядуть, а більше – зникне теплота»²⁶.

Спілкування-залякування несе цілком негативний характер. До цього стилю взаємодії вдаються переважно молоді педагоги, яким бракує досвіду і їм є важко організувати будь-яку діяльність без авторитарності²⁷. Ось ситуативні форми реплік, які проявляються в такого роду спілкуванні: «Я не погрожую, але попереджаю: сміється той хто сміється останнім...», «Спробуйте тільки..., попереду іспит...»²⁸. Безумовно, що такий стиль педагогічного спілкування не несе в собі жодного навчально-виховного процесу. Використовуючи такі методи, педагог може досягти прекрасну дисципліну, навіть високу успішність, однак при цьому, руйнувати творчу атмосферу і залишати велику кількість прогалин у моральному вихованні дітей.

²³ Волкова Н. *Педагогіка*, 446.

²⁴ Волкова Н. *Педагогіка*, 447.

²⁵ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 324.

²⁶ Зязюн І. *Педагогічна майстерність*, 219.

²⁷ Там само.

²⁸ Волкова Н. *Педагогіка*, 447.

Спілкування-загравання – ґрунтується на позитивному ставленні до учнів в поєднанні із лібералізмом²⁹. Такий педагог прагне завоювати авторитет учнів, для нього є важливо, коли про нього думають добре. Однак, помилкою такого педагога є те, що він не намагається відшукати доцільних способів організації діяльності, він є байдужим і нейтральним у своїй діяльності. Він боїться дисципліни, бо це переважно не подобається учням. Н.П.Волкова називає це «завоювання дешевого авторитету»³⁰. Засуджував гонитву за дитячою любов'ю і А.С.Макаренка, бо вона «для задоволення честолюбства педагога, а не на користь дітям»³¹.

Отож, можна зробити висновок, що ефективність спілкування залежить від індивідуальних особливостей партнерів, зокрема учня і катехита, які спілкуються. Через те важко переоцінити важливість стилю спілкування у процесі міжособистісної взаємодії. Слід зазначити, що кожна людина має свій стиль спілкування, оскільки кожна особа є унікальна і неповторна.

2.2 Рівні спілкування

Люди по-різному спілкуються із знайомими чи незнайомими, по-різному спілкуються в різноманітних ситуаціях. Відповідно, взаємодіючи з іншими, і в різних обставинах людина використовує різні рівні спілкування. Психологи виділяють примітивний, маніпулятивний, стандартизований, діловий, ігровий і духовний рівні. Зрозуміло, що кожен з названих рівнів проявляється у різних обставинах комунікації, які диктують свої вимоги до поведінки учасників. Наші дії є неоднакові в різних ситуаціях. Так, скажімо, одна справа спілкуватись на вулиці, в транспорті, в магазині, і цілком інша – в церкві, а ще інша – в безпосередніх ділових стосунках³². В кожному випадку, обставини зобов'язують нас вести себе по-різному.

²⁹ Волкова Н. *Педагогіка*, 447.

³⁰ Там само.

³¹ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 220.

³² Пелеха Ю.І. та ін. *Психологія та педагогіка*. Київ 2002, 67.

Розглянемо перший рівень спілкування – примітивний. Вже сама назва цього рівня свідчить сама за себе. Тобто, дуже низький рівень за культурою спілкування. Людина на цьому рівні думає лише про свої власні потреби і спілкується «позитивно» з іншими, виявляє свою «люб'язність», «ввічливість», однак лише в тому випадку коли партнер потрібний їй в даний момент³³. Тобто, якщо є можливість когось використати в своїх цілях, то потрібно це робити, а якщо хтось перешкоджає – відштовхнути, знехтувати такою людиною. Така людина розглядає партнера, як перешкоду для досягнення цілей. І цікаво, що така людина намагається подолати перешкоду будь-якими засобами³⁴. Слід зауважити, що такий рівень спілкування абсолютно непридатний для викладачів, священиків, катехитів тощо.

Цьому рівню протистоїть конвенційний рівень³⁵, який характеризується начебто на домовленості між партнерами, що вони поважають один одного³⁶. Тут можна спостерегти нещирість, однак згідно з І.О.Трухіним, така уявна згода (вона є визначною особливістю демократичного типу спілкування) означає достатньо ввічливе ставлення до будь-якого співрозмовника³⁷. А.І.Кузьмінський характеризує його як рівень, який потребує високої культури спілкування та ретельного дотримання певних правил³⁸.

Дещо вищим від примітивного рівня є маніпулятивний рівень спілкування³⁹. В сьогоденні маніпулювання є дуже поширеним, а ще – воно набирає різних форм, щоб бути ефективним⁴⁰. Через те, діяльність цього рівня стає більш виразною і часто небезпечною. Цей рівень спілкування має на меті використати іншу людину для своїх власних вигод (матеріальних, моральних, психологічних). Суттю цього рівня є контролювати поведінку іншої людини, створити таку ситуацію, в якій об'єкт маніпулювання буде вимушений

³³ Трухін І. *Соціальна психологія спілкування*. Київ 2005, 181.

³⁴ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 6.

³⁵ Кузьмінський А.-Омеляненко Л. *Педагогіка*. Київ 2003, 295.

³⁶ Трухін І. *Соціальна психологія спілкування*, 181.

³⁷ Там само.

³⁸ Кузьмінський А.-Омеляненко Л. *Педагогіка*. Київ 2003, 295.

³⁹ Семиченко В.-Заслуженюк В. *Мистецтво взаєморозуміння*, 97.

⁴⁰ Рюмшина Л.И. Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание // *Мир психологии* 3 (2001) 88.

поводити себе так як потрібно маніпуляторів⁴¹. Маніпулювання заради матеріальної користі, здебільшого, поширене в торгівлі та ділових переговорах. Такого роду підхід до людських взаємин рано чи пізно, але породжує низку аморальних вчинків та несправедливих оцінок⁴². Нерідко інша людина сприймається як об'єкт і обезцінюються⁴³. Часто студенти і викладачі намагаються маніпулювати один одним з метою отримання психологічної вигоди. Однак, суть методів маніпулювання є різною. Так, скажімо, студент намагається викликати жалість в викладача до себе, показує свою зацікавленість до предмету, щоб отримати вищу оцінку⁴⁴. Типовою маніпуляцією для педагога є «прибудова зверху»⁴⁵. Тобто, використовуючи свої переваги, вплинути на партнера.

Однак, варто звернути увагу на цікаві теорії, які пов'язані із явищем маніпуляції. Прихильниками деяких з них є Г.Франке, Д.Карнегі і ін., які вважають, що маніпуляція є необхідною і корисною в житті людини, оскільки вона замінює брутальні методи досягнення цілі. Інша теорія, прихильниками якої є вітчизняні психологи, зокрема Е.Шострома, є цілком протилежною першій, в якій маніпулятора представляють як людину, яка є невпевнена в собі і в інших, і через це вимушена використовувати в спілкуванні різноманітні хитрощі⁴⁶. Саме тому, психологи, беручи до уваги ці дві теорії, не намагаються роздумувати чи слід використовувати маніпуляцію, але визначити межі маніпуляції. На загал складається враження, що психологи вибудовують свою проміжну позицію, а саме, що маніпуляції є все-таки необхідними, які навіть приносять користь, але в визначених випадках (перш за все в стосунках батько-дитина, вчитель-учень)⁴⁷. У світлі вищесказаного, можемо ствердити, що

⁴¹ Рюмшина Л. Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание // *Мир психологии* 3 (2005) 88.

⁴² Пелеха Ю. та ін. *Психологія та педагогіка*, 68.

⁴³ Рюмшина Л. Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание, 88.

⁴⁴ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 7.

⁴⁵ Зязюн І.А. та ін. *Педагогічна майстерність*, с.212.

⁴⁶ Рюмшина Л. Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание, 88.

⁴⁷ Там само.

маніпуляції є толеровані лише у випадку, коли вони спрямовані на добро партнера по взаємодії, коли людина сприймається як особистість.

Дуже поширеним є стандартизований рівень спілкування. Він ґрунтується на побудові людиною спілкування на певних стандартах, які притаманні певній ситуації, певній статусній позиції⁴⁸. Так, скажімо статусна позиція викладача на екзамені, вимагає від нього бути суворішим і вимогливішим; статусна позиція продавця магазину чи секретаря в офісі вимагає від них постійної привітності; студент на екзамені вимагає від нього поступливості і прохаючого вигляду⁴⁹. На цьому рівні партнери одягають різноманітні «маски», щоб віднайти «взаєморозуміння». Однак, для катехитів, душпастирів необхідно навчитись розрізняти «маски» від справжнього обличчя людини, оскільки часто під маскою люб'язності, щирості може ховатись підступність і жорстокість⁵⁰.

Діловий рівень спостерігається у ситуаціях виконання спільної діяльності і він пов'язує людей, які об'єднанні спільними інтересами для досягнення спільної мети. Обидві сторони намагається віднайти спільні засоби для покращення ефективності співпраці⁵¹. Партнери спілкуються на рівних і це не обов'язково повинно супроводжуватися особистою симпатією⁵². В процесі їхнього спілкування важко почути ввічливі слова («будь-ласка», «чи не змогли б ви...»), але це не сприймається як неввічливість. Їх розмова є лаконічна і проста, однак спрямована на досягнення взаєморозуміння⁵³.

Ігровий рівень є притаманним для особи, яка хоче сподобатись іншій людині, і тому намагається уникнути своїх негативних манер і виявляє лише свої позитивні якості⁵⁴. Це і є первинною причиною спілкування: розуміти партнера, намагатись забезпечувати сприятливий клімат для розмови, відчувати настрої та думки⁵⁵.

⁴⁸ Кузьмінський А.-Омеляненко В. *Педагогіка*, 296.

⁴⁹ Трухін І. *Соціальна психологія спілкування*, 181.

⁵⁰ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 7.

⁵¹ Грушевицкая Т. та ін. *Основи міжкультурної комунікації*, 134.

⁵² Пелеха, Ю. та ін. *Психологія та педагогіка*, 68.

⁵³ Трухін І. *Соціальна психологія спілкування*, 181.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 7.

Що стосується духовного рівня, то це – найвищий рівень спілкування. На цьому рівні людина відкриває свою душу і водночас збагачується, вдосконалюється духовними надбаннями партнера⁵⁶. Такий рівень спілкування пробуджує в співрозмовника відчуття особливої уваги і шанобливості⁵⁷. Особливо це відчувається на уроках катехициї.

Підсумовуючи, можемо ствердити, що кожен з нас в процесі спілкування і відповідно до ситуації, особливо це стосується праці з дітьми молодшого шкільного віку, використовує той чи інший рівень комунікації. Однак, з усіх семи рівнів найбільш дієвими і плідними є діловий, конвенційний і духовний. Плідні, через те, що здатні пробуджувати найцінніші якості і найщиріші творчі можливості у дітей, розбуджувати зацікавленість та інтереси двох сторін: катехита і учня.

2.3 Бар'єри спілкування

В першому розділі і в двох підрозділах другого розділу ми розглянули теоретичні компоненти що дають змогу зрозуміти сутність, технологію побудови та структуру ефективного міжособистісного спілкування. Однак, трапляється, що процес спілкування ускладнюється. Причиною для виникнення різноманітних бар'єрів⁵⁸ у спілкуванні можуть послужити різноманітні чинники: соціальний, політичний, релігійний і інші відмінності між людьми.

Соціальний бар'єр характеризується тим, що людина в процесі спілкування навмисне демонструє свій соціальний статус, з метою отримання переваги в процесі взаємодії⁵⁹. Таке постійне підкреслення своїх переваг, постійне протиставлення своєї особи співрозмовнику, гальмує розвиток особистості. Для подолання соціального бар'єру і відповідно стимулювання успішності процесу комунікації, слід визнати рівність особистісних позицій.

⁵⁶ Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*, 7.

⁵⁷ Кузьмінський А.-Омеляненко Л. *Педагогіка*. Київ 2003, 296.

⁵⁸ Зязюн І. та ін. *Педагогічна майстерність*, 212.

⁵⁹ Волкова Н. *Педагогіка*, 439.

Тобто, не зводити своїх дій до оцінювання поведінки співрозмовника, але даючи інформацію про партнера, дати йому змогу самому оцінити себе. Згідно позиції І.А.Зязюна, це забезпечить співробітництво, рівність і активність двох сторін⁶⁰. Н.П.Волкова теж висловлюється на користь цієї позиції, а саме для того, щоб нейтралізувати даний бар'єр, слід радити співрозмовнику, а не наказувати, докоряти, дозволити на помилку, а не протиставляти відразу себе, навпаки, допомогти йому підвестись до такого рівня⁶¹.

На заваді взаєморозумінню людей можуть бути також і фізичний бар'єр. Суть його в тому, що співрозмовник віддаляє себе, дистанціюється, «закриває себе»⁶². Через те, щоб подолати цей бар'єр необхідно зменшити дистанцію під час взаємодії і просто бути більш відкритим у спілкуванні⁶³. Хоча, з іншого боку, дистанція може виконувати роль чинника, який допомагає ефективніше спілкуватись. Адже, вміння зберегти дистанцію не означає дистанціюватись від співрозмовника, але зберегти контакт із партнером, що позитивно впливає на результат пізнання і на загальний результат комунікації⁶⁴.

Наріжними каменем людського взаєморозуміння може бути також смисловий бар'єр. Особливо болісно він виявляється, якщо людина за родом своєї професійної діяльності має постійно вступати в різні контакти (викладачі, священники). Скажімо, коли викладач вживає велику кількість незрозумілих для студентів слів, при цьому не пояснюючи їх⁶⁵. Це є великою проблемою нового покоління катехитів, душпастирів, які отримуючи високого рівня освіти, не є в змозі передати свої набутті знання так, щоб було зрозуміло для молодших школярів. Це, в свою чергу, призводить до незацікавленості того, про що говорить катехит, душпастир, і вибудовує дистанцію в процесі взаємодії. Проявом і розвитком смислового бар'єру може послужити також невміння зрозуміти справжніх мотивів поведінки учасника комунікативного процесу і,

⁶⁰ Зязюн І.А.-Крамущенко Л.В.-Кривонос І.Ф.-Семешенко О.Г.-Семиченко В.А.-Тарасович Н.М. *Педагогічна майстерність*, 206.

⁶¹ Волкова Н. *Педагогіка*, 439.

⁶² Волкова Н. *Педагогіка*, 439.

⁶³ Зязюн І.А. та ін. *Педагогічна майстерність*, 213.

⁶⁴ Рюмшина Л.И. Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание, 61.

⁶⁵ Волкова Н.П. *Педагогіка*, 439.

відповідно, неадекватна реакція на ці вчинки, а також коли катехит в процесі взаємодії із дітьми використовує словесні методи впливу (нотації, догани і т.ін.)⁶⁶. Неадекватні реакції на вчинки співрозмовника, нерозуміння їх, постійні догани з боку педагога, все це створює внутрішній опір в процесі спілкування і в результаті виникає бар'єр між катехитом та учнем. М.М.Заброцький на основі експериментальних досліджень свідчить, що бар'єри такого характеру виникають через те, що вчитель ефективно не поєднує продуктивних, творчих форм роботи із репродуктивними і постійно використовує один і той самий метод, не враховуючи особливостей та можливостей учнів молодшого шкільного віку стосовно, до індивідуально-психологічних особливостей вчителя⁶⁷. Щоб подолати цей бар'єр, необхідно ретельно ставитись до свого мовлення і до приготування уроків, виступів, бути творчою людиною, намагатися зрозуміти дітей даної вікової категорії (6-10 років)⁶⁸.

Бар'єри взаєморозуміння виникають на різних етапах взаємин. Іноді появи емоційного, психологічного чи смислового бар'єрів, що перешкоджають нормальним людським контактам, передують роки знайомства чи близьких відносин. Однак, існує один вид бар'єру, який виростає при першій взаємодії – естетичний⁶⁹. Тобто, перш ніж почати спілкування, особа має у нього «включитися», іншими словами, привернути увагу співрозмовника. Естетичний бар'єр спостерігається у тих ситуаціях, коли один партнер не може сприйняти зовнішній вигляд співрозмовника, його особливості міміки тощо⁷⁰. Згідно думки В.М.Шеломцева, гарний зовнішній вигляд – це ознака ввічливості, атрибут культурного способу життя, вияв уваги до людей, до свого оточення тощо. Через те, слід зауважити, що перше враження, яке складається на основі зовнішнього вигляду, є важливим чинником для налагодження ефективної взаємодії⁷¹. Хоча, в кожній ситуації існують свої стереотипи щодо зовнішності.

⁶⁶ Заброцький М. *Педагогічна психологія*, Київ 2002, 84.

⁶⁷ Заброцький М. *Педагогічна психологія*, 83.

⁶⁸ Волкова Н. *Педагогіка*, 440.

⁶⁹ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 30.

⁷⁰ Волкова Н. *Педагогіка*, 440.

⁷¹ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 31.

Тому, слід орієнтуватися в подібних цінностях певних груп⁷². Однак, слід підкреслити, що в подальших міжособистісних відносинах стереотипи (красивіша людина досягає успіху в суспільстві) згодом відходять⁷³.

Наступною перепоною в спілкуванні може бути емоційний бар'єр учня. Тут слід розрізнити бар'єр негативних емоцій і бар'єр позитивних емоцій у спілкуванні. Розглянемо спочатку негативні емоції. Проблема полягає в тому, що під час негативних відчуттів (гніву, зневіри чи просто поганого настрою) людині, особливо дитині, важко сприймати та правильно оцінювати аргументи в процесі спілкування⁷⁴. Не раз ми могли спостерігати як людина в часі неприємних емоцій може наговорити такого, за що пізніше може розкаюватися. Тому негативні емоції, поганий настрій деформують процес сприйняття. Згідно Н.П.Волкової, цей бар'єр можливо усунути за допомогою усмішки і чуйного ставлення до співрозмовника⁷⁵. Щодо позитивних емоцій, то тут начебто все виглядає добре і вони не можуть спричинити непорозуміння в процесі спілкування. Однак, Н.П. Бутенко доводить нам протилежне на прикладі двох закоханих, де приємні емоції призводять до серйозних помилок у взаєморозумінні. Піднесенні почуття сприяють виникненню феномену «рожевих окуляр», коли партнер бачить в іншій особі все найкраще, прикрашуючи все це своїми власними уявами⁷⁶. Через те, можна зробити висновок, що позитивні емоції з однієї сторони можуть полегшити процес взаєморозуміння, а з іншої – можуть стати перешкодою на шляху взаєморозуміння.

Під психологічними бар'єрами міжособистісного спілкування слід розуміти перешкоди, що з'являються в процесі взаємодії між індивідами внаслідок негативних установок, негативного попереднього досвіду чи просто неспівпадіння інтересів співрозмовників⁷⁷. Л.В.Скрипко стверджує, що

⁷² Андриади И. *Основы педагогического мастерства*, 33.

⁷³ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 31.

⁷⁴ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 35.

⁷⁵ Волкова Н. *Педагогіка*, 440.

⁷⁶ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 36.

⁷⁷ Волкова Н. *Педагогіка*, 440.

причини різноманітних психологічних бар'єрів пов'язані із особистісним фактором⁷⁸. Тобто, через особисті особливості партнера (відчуженість, егоїзм, авторитарність, нещирість, заздрість, ревності, маніпулятивність, надмірність і беззмістовність спілкування) призводять до затяжних порушень міжособистісного спілкування⁷⁹. Згідно В.Кан-Каліка, найпоширенішими серед психологічних бар'єрів є розбіжність налаштувань (учитель приходиться на урок з великим ентузіазмом, а учні є байдужі, неухважні і через це педагог нервує, дратується), страх класу (притаманний молодим педагогам та катехитам, які нерідко володіють великим багажем знань, однак бояться контакту з учнями), негативне налаштування до класу (упереджене ставлення до невстигаючих учнів чи порушників поведінки), звуження функції спілкування (зосереджується увага на інформаційній стороні); боязнь педагогічних помилок (неправильно оцінити відповідь дитини) і багато інших психологічних бар'єрів⁸⁰. Разом із Н.Ю.Бутенко, можемо зробити невеличку ремарку, що внаслідок різноманітних психічних станів особистості існує схильність до самокритичності і заниження самооцінки, до напруженості і скутості, що в свою чергу руйнує духовний потенціал педагога, зокрема катехита⁸¹.

Цікаво зауважити, що бар'єри у спілкуванні виникають випадково, зовні виглядає все безконфліктно, а всередині людина переживає напруження, незадоволення у спілкуванні, негативні емоції і т.ін⁸². Одним із дійових середників для подолання бар'єрів спілкування є покращення особистої культури спілкування, культури побудови відносин з іншими людьми. А як поводити себе в процесі комунікації з іншими людьми дає поради М.Ночевник⁸³:

- ✓ Уникайте зловживань критикою і осудженням дітей.

⁷⁸ Скрипко Л. Психологічні особливості спілкування майбутніх офіцерів // *Практична психологія та соціальна робота* 4 (2002) 46.

⁷⁹ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 26.

⁸⁰ Заброцький М. *Педагогічна психологія*, 83.

⁸¹ Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 30.

⁸² Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*, 26.

⁸³ Ануфрієва Н. та ін. *Соціальна психологія*, 24.

- ✓ Вмійте підкреслювати нефальшиве зацікавлення до дитини, з якою вступаєте у спілкування (тут важливо проявляти повагу до дитини, намагатися зрозуміти її).
- ✓ Вмійте бути добрими слухачами. Потрібно вміти вислухати дитину до кінця, не перебивати. Вислуховування виконує психотерапевтичну функцію.
- ✓ Допмагайте дітям відчувати своє значення (кожна особа гідна поваги; насмішки по відношенню до людини, які стоять нижче вас по інтелекту, – знак низької культури спілкування).
- ✓ Поважайте думку дітей (для них це дуже важливо).
- ✓ Уникайте непотрібних суперечок. Не слід миритися із несправедливістю, але перетворювати суперечки на головну ціль – теж не вихід.
- ✓ Використовуйте метод переконування і виключайте наказовий тон у спілкуванні.
- ✓ Запам'ятовуйте імена, прізвища. Використовування імен надає спілкуванню більш безпосередній характер, зближує.
- ✓ Підтримуйте позитивні емоції, частіше усміхайтесь. Щира усмішка ламає бар'єри недовіри. Усмішка – це мовчазний дружлюбний жест спілкування.

З усього вище поданого можемо зробити висновок, що такі малі речі як усмішка, вміння слухати – є надзвичайно ефективними в подоланні бар'єрів спілкування між катехитом та учнем. І власне, ознайомлення із різноманітними бар'єрами, які виникають на шляху спілкування і способів їх уникнення допомагає досягнути мету спілкування, а саме покращити психологічний клімат і міжособистісне взаєморозуміння на уроках катехизації і поза ними.

РОЗДІЛ 3

ОСОБА КАТЕХИТА У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1 Катехитичне служіння та роль катехита

В УГКЦ катехизація є одним з визначних способів апостоляту мирян. Основою для розгляду цього питання слугують праці нашої Церкви. Вони формують її діяльність і допомагають повноцінному вишколу, формації вірних та їх просвідченню.

Катехизація – це один з головних способів навчання мирян. Завдяки цьому навчанню формуються впевнені та радісні християни. Їх можна назвати даром, котрий наша Церква дає сучасному світу¹⁵⁰.

Катехизація бере свої початки ще у настанові Христа до апостольського служіння. На думку, святого папи Івана Павла II, саме катехизація завжди була чи не найголовнішим завданням церкви. Адже сам Ісус, перед тим як відійти до свого Небесного Батька, дав апостолам завдання: сповіщати іншим те, що вони бачили, чули, що переживали разом з Ісусом, щоб все те пояснювали людям. Загалом катехитичне служіння має місійний характер¹⁵¹.

Щоб краще описати мету, місію та завдання катехитичного служіння, варто виокремити праці нашої церкви: Катехизм УГКЦ «Христос - наша Пасха», «Загальний катехитичний довідник», «Напрямні для катехизації», «Катехитичний правильник УГКЦ», Апостольське повчання Папи Івана Павла II про катехизу в наш час «*Catechesi tradendae*».

Розвиток катехизації останнього періоду відображений в Апостольському повчанні *Catechesi Tradendae* («Передавання катехизи»). У ньому представлено шлях оновлення, який розпочався від II Ватиканського Вселенського Собору, а також підсумовано внесок багатьох єпископів зі всього

¹⁵⁰ Папа Іван Павло II, Апостольське поучення про катехизу в наш час *Catechesi tradendae*. Львів 2008, 61.

¹⁵¹ Катехитична комісія УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*. Львів 2013, 45.

світу, які збиралися на Синоді у 1977 році. Цей документ говорить, що катехизація спрямована на «досягнення подвійної мети: формувати початкову віру та виховувати справжнього учня Христового через глибоке і систематичне пізнавання особи і благовісті Господа нашого Ісуса Христа»¹⁵². Святий папа Іван Павло II писав, що мета катехизації полягає «у розвитку, із Божою поміччю, віри ще у зародку, в сприянні її розвитку до повноти, у щоденному підживлюванні християнського життя вірних різного віку. Бо насправді, йдеться про зростання на рівні пізнавання життя і зерна віри, посіяного Святим Духом у першій звістці й дієво переданого у хрещенні»¹⁵³. В документі «Напрямні для катехизації» знаходимо що, кінцевою метою катехизації є привести особу до зустрічі з Христом, а особливо до злуки та до близькості з Ісусом. Лише Він зможе вести до любові Отця в Дусі та дає можливість кожному брати участь в житті Пресвятої Тройці¹⁵⁴.

Щоб досягнути мети катехизації, перед собою потрібно поставити завдання, які є пов'язані між собою. Звернемось до способу, яким навчав та виховував своїх учнів Ісус: найперше Він давав можливість пізнавати Тайнства, вчив їх молитися, наводив приклади поведінки з євангельських уривків¹⁵⁵. Папа Франциск говорив що, катехизація має завдання збудити у серці християнина тяжіння до нового, іншого життя. Життя, яке ми отримали у святій Тайні Хрещення, до життя Воскреслого Христа, який діє через Святі Тайни¹⁵⁶.

Катехизація має міцну традицію, характерну для історії християнства вже від самих його початків. Як особлива формаційна діяльність Церкви, катехизація завжди намагається актуалізувати Євангеліє Ісуса Христа з огляду на різні вікові категорії вірних, зокрема адаптувати його для молодших школярів, щоб воно було основою для послідовного свідчення.

¹⁵² СТ 19.

¹⁵³ СТ 20.

¹⁵⁴ Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрямні для катехизації*. Львів, 2022, 75.

¹⁵⁵ Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрямні для катехизації*. Львів, 2022, 79.

¹⁵⁶ Папа Франциск. Апостольське послання *Gaudete et exultate*, 19 березня 2018 // Мукачівська дієцезія Римо-Католицької Церкви // <https://munkacs-diocese.org/ua/2018/04/13/lgaudete-et-exultater> (20 жовтня 2022).

Праведний митрополит Андрей Шептицький говорить, що центром науки і просвіти є Господь Ісус Христос, Котрий є «світлом світу» (Йо. 8,12), Христос, закликає нас йти за Ним та «бути Його образом» (Бут. 9,6). Митрополит каже здобувати знання, які не противляться науці Христа, бо ця наука є пізнанням правди, якою є Христос. «Я дорога, і правда, і життя» (Йо. 14,6).

Церква будучи вірною наказу Христа, покликана завжди та всюди голосити Його Євангеліє. Одним з найголовніших її елементів є катехитичне навчання (пор. Мт. 28, 19). У справі євангелізації катехизація підтримує постійне дозрівання віри, вираженням якого, згодом мав би стати стиль життя, притаманний для учнів Христових. Саме тому вона пов'язана з Літургією і милосердною любов'ю до свого ближнього, щоб чітко показати повноту нового життя, що випливає із Хрещення. Катехизація – це звіщення віри, яке повинно стосуватись, хоч би в основі, всіх вимірів людського життя.

Прийнявши святу Тайну Хрещення і Миропомазання всі християни з'єднані з Христом та беруть участь у Його священничому, пророчому та царському служінні (пор. LG 31; AA 2); сповіщають євангельську звістку словом та прикладом християнського життя; деякі з них «можуть бути також покликані до співпраці з єпископом і священниками в служінні Слова»¹⁵⁷.

З поміж усіх видів служінь і завдань, якими Церква реалізує свою євангелізаційну місію, «катехитичне служіння»¹⁵⁸ посідає важливе місце, яке є потрібним для зростання віри. Саме катехитичне служіння впроваджує у віру та, разом з літургійним, народжує людей у лоні Церкви. В основі цього особливого покликання катехита є загальне покликання Божого народу – служити Божому задумові для спасіння людства.

Вся християнська спільнота відповідає за катехитичне служіння, та кожен відповідно до свого статусу в Церкві: священники, ченці та чениці,

¹⁵⁷СІС к. 759; пор. також ССЕО к. 624 § 3.

¹⁵⁸СТ 13.

миряни. Катехит належить до християнської спільноти і її представляє. Він живе тим служінням у своїй спільноті, яка є першим суб'єктом проводу у вірі.

«Катехит – це особа покликана, належно підготовлена, сформована та послана Церквою для служіння Слова і виховання у вірі Божого народу»¹⁵⁹.

Особа, котра хоче стати катехитом повинна пройти певний вишкіл протягом якого формуються її глибокі релігійні переконання та готовність працювати у лоні Церкви. Щоб належно виконувати своє служіння, катехит повинен бути добре обізнаним у вченні Церкви і Святому Письмі, що є основою катехизації.

Катехит повинен розуміти, що позитивний наслідок його праці залежить також від навиків, як вчителя віри. Він має розуміти, що будучи добрим педагогом, вихователем, саме так він здобуває собі звання «катехита»¹⁶⁰.

Особа катехита, за своєю діяльністю бере участь у релігійному вихованні кількох поколінь і суспільних прошарків населення, є задіяна в цілий механізм душпастирського і проводу церковної спільноти, в чому й полягає частина зобов'язань мирян і всіх апостолів нашої віри.

У християнському вихованні та формації населення важливу роль відіграє духовно-педагогічний аспект. Андрей Шептицький у своєму одному з пастирських послань говорив, що виховання – це «мистецтво мистецтв»¹⁶¹. Бо головна суть християнського виховання зводиться до одного – полюбити Бога. У ширшому значенні «полюбити Бога» ми розуміємо: пізнати Його, жити з Ним, жити для Нього, і в кінцевому результаті Його досягнути¹⁶². Та потрібно зазначити, що проблема виховання та навчання дітей молодшого шкільного віку базується на певних речах, які є принципом християнського виховання.

Зокрема, Митрополит Андрей виокремлює три основні принципи:

¹⁵⁹ Кодекс Канонів Східних Церков, Рим 1995, 176.

¹⁶⁰ Матеріали Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, *Парафіяльний правильник Стрийської єпархії УГКЦ*, Львів 2015, 29.

¹⁶¹ Митрополит Андрей Шептицький, *Про виховання // Пастирські послання*, т. 3, Львів 2009, 515.

¹⁶² Музичка І. *Погляд на теперішню науку катехизму // Богословія* 33 (1969), 167.

1. Необхідність збереження невинності дітей. Митрополит говорив, що для спасіння є лише дві дороги: шлях невинності і шлях покаєння.

2. Необхідність навчити дітей головних засад християнської молитви. Навчати дітей молитви потрібно уникаючи примусу, у добровільній формі.

3. Необхідність виховання у дітей таких чеснот як: мужество, покора та жертвність. Тут владика виділяє з усіх чеснот – покору. Він говорить, що це правда яка, примінена до самого себе¹⁶³.

Потрібно пам'ятати, що катехизація не є науковим предметом. Її не можна відносити до науки. Наука тут відіграє лише посередницьку роль між вірою та розумом. Також варто пам'ятати, що наука веде до практичного життя у Бозі.

Роль доброго катехита у місійному служінні Церкви не можливо переоцінити. Адже катехит є:

- Свідком віри та хранитель пам'яті про Бога. Катехит повинен зберігати цю віру в пам'яті, шукати її в інших та використовувати її для голошення звістки. Віру потрібно засвідчувати своїм життям, щоб вона була правдивою¹⁶⁴.
- Вчителем, який впроваджує у Боже Таїнство. Катехит як вчитель, який наслідує Христа повинен, найперше, передати зміст віри, а також провадити до таїнства віри.
- Він є особою, яка виховує та супроводжує всіх вірних, яких йому довірила Церква. Катехит є добрим вихователем, вміє слухати та допомагає у дозріванні дитини. Він розуміє людську природу та вміє співпереживати людині¹⁶⁵.

Сьогодні християнам необхідно глибоко усвідомити і укріпитися у вірі та в Божій правді, щоб часом не загубитися серед сучасних світоглядних викликів і продовжувати змінювати світ, так як це було в Божому задумові. А для цього потрібні належно сформовані та свідомі катехити.

¹⁶³ Митрополит А. Шептицький, *Про виховання // Пастирські послання*, т. 3, Львів 2009, 522.

¹⁶⁴ Пор. Папа Франциск, *Проповідь під час Святої Меси у День катехитів з нагоди Року віри* (29 вересня 2013).

¹⁶⁵ Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрявні для катехизації*. Львів, 2022, 113.

Папа Франциск закликає молитися за всіх катехитів у їхній особливій місії у передаванні і поглибленні віри. Він заохочує до спільної молитви за катехитів, які є щоб звіщати Боже слово зі силою Духа Святого, радістю та миром»¹⁶⁶. Молитовний намір на останній місяць 2021 року Божого папа Франциск присвятив катехитам.

3.2 Характеристика особи катехита

Катехит – це християнин, який від Бога отримує особливе покликання, щоб передавати віру та вводити людей у християнське життя¹⁶⁷. Господь кличе кожного катехита в особливий, саме для нього, спосіб. У кожній катехизації головну роль, насправді відіграє Святий Дух, який діє через катехита¹⁶⁸.

Особливою вимогою до катехита є спосіб його життя. Зокрема катехит повинен реалізовувати свою віру у повсякденному житті, будувати свої стосунки з Богом. Це можна робити, найперше, через участь у Святій Літургії і у Святих Тайнах. Варто пам'ятати про часту Сповідь. Адже Сповідь та Євхаристія є фундаментом духовного життя. Для катехита є важливо практикувати й інші літургійні молитви добового кола, що дають можливість духовного зросту.

Зазвичай покликання до катехитичного служіння проявляється у тих осіб, які брали активну участь у літургійному та соціальному житті парафії. Катехити є «активними учасниками живої парафіяльної спільноти»¹⁶⁹.

Якщо людина переживає єдність з Богом, то вона може бути добрим прикладом та наставником для ближніх. Катехит – це не тільки праця, а найперше це покликання та служіння. Потрібно бути відкритим на Господа, щоб бути відкритим на інших. Варто пам'ятати, що Господь є джерелом любові. Щоб могли ділитися любов'ю Бога з іншими, потрібно бути до Бога

¹⁶⁶ Папа Франциск, «Молімося за катехитів, покликаних бути відважними свідками» //www.vaticannews.va (2.11.2011)

¹⁶⁷ Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрямі для катехизації*. Львів, 2022, 112.

¹⁶⁸ Конгрегація у справах духовенства. *Загальний катехитичний довідник*. Львів 1999, 219.

¹⁶⁹ Патріарша катехитична комісія УГКЦ, *Програма вишколу катехитів* УГКЦ. Львів 2020, 4.

близько. Катехитичне служіння – це час для духовного росту та змін катехита, а відтак і для переміни дітей.

Важливою рисою катехита є особисте ставлення до осіб, що поряд. Цінними елементами спілкування для катехитас: добра розмова, щире спілкування готовність допомогти іншим. Негативними рисами катехита відповідно є: злість, нещирість, агресія, лукавство у спілкуванні з іншими людьми. А особливо різко таке ставлення відчувають діти. Катехит повинен виявляти любов до інших під час спілкування, дбати, щоб у його серці був мир, а життя проходило в правді. Важливо, щоб катехит бачив у кожній ввіреній йому людині улюблену Божу дитину. Варто пам'ятати, що найбільш вперта, нечемна, вередлива дитина потребує найперше любові та прийняття. І тільки тоді можна пробувати корегувати її поведінку, навчати християнських засад і духовно формувати дитину. Саме через своє ставлення до дітей катехит виявляє Божу любов. А цей момент допоможе дітям зрозуміти що кожен з них є улюбленою Божою дитиною.

Серед моральних чеснот катехита, варто виокремити: любов, лагідність, терпеливість, чесність, відповідальність, відкритість, радість. Слід також пригадати таку чесноту, як толерантність. Тут не мається на увазі толерування поганої поведінки чи зла. А навпаки толерантно провадити дитину на добру дорогу. Однією з головних рис вчителя, катехита є безкорисливість.

Зокрема, М. Даворська вважає, більшою за метеріальну безкорисливість є психологічна, а найважче для кожної людини, зокрема і для катехита, досягнути безкорисливості серця. Катехит повинен мати чисті наміри, а не шукати задоволення власного его¹⁷⁰.

Всі ці характеристики повинні тісно переплітатись в особистих якостях катехита. Та потрібно наголосити, що катехити – це не тільки миряни. За катехизацію в Церкві відповідає не тільки катехит, але й вся християнська спільнота, та кожен відповідно до свого статусу в Церкві: богопосв'ячені особи, священнослужителі, вірні миряни.

¹⁷⁰ Марцеліна Д. *Виховання любов'ю*, 21.

«Єпископ є першим, хто проголошує Євангеліє словами і свідченням життя»¹⁷¹. Тому він як головний відповідальний за катехизацію в єпархії має обов'язок, окрім проповідання, дбати за належний розвиток катехизації. Для цього він повинен співпрацювати з єпархіяльними катехитичними відділами.

Першим помічником єпископа є священник. Він відповідальний за те, щоб заохочувати, координувати і розвивати катехитичну діяльність дорученої йому спільноти¹⁷².

Функція священника в цьому розвитку полягає в плеканні вірних, що належать до церковної спільноти, в їх формації та напрацюванні християнської зрілості¹⁷³. Саме священники розпізнають та розвивають покликання катехитів.

Зокрема на парафії першим катехитом є парох. Він повинен компетентно присвячуватися катехизації, особливо катехизації дітей, дбати за зв'язок між літургією, катехизацією та добродійністю, наголошувати на значенні неділі, розпізнавати духовні покликання парафіян. Парох повинен забезпечувати якісну катехизацію, яка включена в пасторальний план парафії та залучати до співпраці катехитів. Щоб катехизація на парохії була належно проведена потрібно аналізувати, планувати, вибирати правильні засоби для неї. Настоятель також повинен дбати за формацію катехитів. Цьому завданню потрібно приділяти багато зусиль. Також важливо надати належний супровід катехитам на їхній дорозі дозрівання у вірі¹⁷⁴.

Серед священнослужителів варто виокремити дияконів. Адже диякони крім виголошення проповідей, покликані «старанно дбати про катехизацію вірних на різних етапах християнського життя, щоб допомагати їм пізнавати віру в Христа, посилювати її прийманням святих таїнств і виявляти її в їхньому особистому, сімейному, професійному і суспільному житті»¹⁷⁵. Також

¹⁷¹ Папа Іван Павло II, Післясинодальне апостольське повчання *Pastores gregis* [«Пастирі стада»] (16 жовтня 2003 р.), 26. Пор. DGC 222.

¹⁷² Пор. Конгрегація у справах духовенства, *Довідник щодо служіння і життя пресвітерів* (11 лютого 2013 р.), 65. Пор. DGC 224.

¹⁷³ *Загальний катехитичний довідник*, Львів 1999, 221.

¹⁷⁴ Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрями для катехизації*. Львів, 2022, 116.

¹⁷⁵ Конгрегація католицької освіти-Конгрегація у справах духовенства, *Довідник щодо служіння і життя постійних дияконів* (22 лютого 1998 р.), 25.

дияконське служіння покликане бути «як словом, так і самою своєю активною присутністю в місцях, де формується громадська думка або застосовуються етичні норми (як-от соціальні служби, служби захисту прав родин тощо)»¹⁷⁶. Катехизація дияконів цінна своїм свідченням життя, зокрема своїм сімейним життям та вчинками милосердя.

З історії церковного життя і служіння відомо, що богопосвячені особи не менш активно працювали у сфері катехитичної діяльності¹⁷⁷. У більшості випадків вони працювали з найбільш занедбаною молоддю. Саме монашество прикладом свого молитовного, вбогого, покірного і відданого своїй місії життям, підтверджують про присутність Бога¹⁷⁸. Особливий внесок монахів та монахинь в катехитичну діяльність не можуть замінити ані священники, ані диякони. «Перше завдання богопосвяченого життя полягає в тому, щоб зробити видимими чудеса, які Бог творить в крихкій людськості покликаних осіб. Вони засвідчують такі чудеса не так словами, як проникливою мовою преображеного життя, що здатне дивувати світ»¹⁷⁹. Зі сторони чернецтва важливим внеском є творення живого і вічного свідоцтва про Царство Боже¹⁸⁰.

Потрібно пам'ятати, що першими катехитами для наших дітей є батьки¹⁸¹, адже, вони перші хто відповідає за виховання і передання їм християнської віри¹⁸². Батьки можуть виховувати свою дитину у християнському дусі через молитву, через свій власний приклад, сімейну катехизацію, беручи участь у житті парафіяльної спільноти¹⁸³. Батьки добре виконують свій обов'язок до дитини, коли в сім'ї панує любов, побожність, віра¹⁸⁴. Найкраще побожні батьки можуть передати християнські цінності, на прикладі свого власного життя. Сімейна катехизація є першою наукою про

¹⁷⁶ Конгрегація католицької освіти- Конгрегація у справах духовенства, *Довідник щодо служіння і життя постійних дияконів* (22 лютого 1998 р.), 26.

¹⁷⁷ Папа Іван Павло II, *Апостольське поучення про катехизу в наш час*, Львів 2008, 64.

¹⁷⁸ Катехитична комісія УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*. Львів 2013, 52.

¹⁷⁹ Папа Іван Павло II, Апостольське повчання *Vitaconsecrata* [«Богопосвячене життя»] (25 березня 1996 р.), 20.

¹⁸⁰ *Загальний катехитичний довідник*, Львів 1999, 224.

¹⁸¹ Катехитична комісія УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*. Львів 2013, 50.

¹⁸² *Катехизм Католицької Церкви: Компендіум*, Львів 2008, 128.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ *Кодекс Канонів Східних Церков*, Рим 1993, 179.

Бога, котра закладає підвалини для інших методів навчання віри¹⁸⁵. У формуванні християнського світогляду дитини саме сім'я відіграє вирішальну роль.

Важливу роль у християнському вихованні дитини повинні відігравати хресні батьки. Головним завданням хресних батьків є «від щирого серця показувати дитині практику Євангелії у власному житті і житті спільноти, допомагати йому під час сумнівів та неспокою, свідчити Євангеліє, також чувати над розвитком життя, яке він отримав через Святу тайну Хрещення»¹⁸⁶.

Особливе місце у християнському вихованні в нашому народі відіграють бабусі та дідусі. Церква завжди присвячувала особливу увагу бабусям і дідусям, визнаючи за ними багатство як з людської, так з релігійної і духовної сторони. Їхній багатий життєвий досвід та заглиблення у християнській вірі часто стає для сім'ї опорою у багатьох життєвих обставинах. Для катехизації їхній внесок має велике значення, адже вони можуть присвятити дитині, зазвичай, більше корисного часу, якого так потребують діти.

Тож, можемо зробити висновок, що у катехитичному служінні, не тільки катехит, а й багато середовищ об'єднуються в одну велику систему у центрі якої стоїть Христос. Як говорив Праведний митрополит Андрей Шептицький: «Ісус кладе зерна і до рук кожного з нас, щоб ми те зерно по всьому світі розкидати, щоб впало у кожен найменший куточок, щоб дійшло до кожного людського серця і принесло багато плодів у вигляді добрих діл християнського життя».

3.3 Професійні вміння катехита

Характеризуючи особу катехита, варто наголосити, що катехит – це покликання, а не професія. Та все ж він залишається педагогом і вихователем. Саме тому він повинен володіти певними знаннями, вміннями та навичками.

¹⁸⁵ *Виховувати у свободі, правді та любові*, Львів 2017, 82.

¹⁸⁶ ОХВД 43.

Щоб стати добрим катехитом потрібно пройти професійну і духовну формацію. Катехитичний довідник говорить, що у формуванні професійних вмінь катехита у біблійно-філософському спектрі потрібно враховувати такі елементи:

- Знання повинні відповідати християнським елементам віри, бути належно укладені та логічно поєднані між собою.
- Такі знання повинні допомагати катехиту зростати у власній вірі.
- Богословське формування має бути близьке особистому досвіду людини, також необхідно вміти поєднувати елементи з Послань з конкретним ситуаціями в житті людей.
- Знання катехита мають бути такі, щоб він, з однієї сторони, передав Євангельський уривок, а з іншої підготував дітей до прийняття даного послання¹⁸⁷.

Катехитичний правильник УГКЦ зазначає, що катехит має вивчати Святе Письмо, передання Святих Отців Церкви, богослов'я, літургіку, педагогіку, катехитику та психологію¹⁸⁸. Правильник також подає модерні методи катехизи, які повинен вміти застосовувати катехит. До прикладу – це літургійна та біблійна катехиза. Її основу складає: літургійна молитва, іконографія, церковний рік. Ще одним методом сучасної катехизації є антропологічна катехиза – пояснення різних життєвих обставин у світлі вчення Божого Об'явлення¹⁸⁹.

Також слід виокремити таку педагогічну рису, як вчительство, яка є важливою для катехита. Варто пригадати постать Ісуса, як приклад досконалого педагога. Сам Ісус називає себе Учителем, а всі ми є учнями Христа. Ісус, котрий навчає є образом Учителя, який відкриває для нас Бога. Особа катехита в злуці із Христом набуває свого повного значення. Особі, котра катехизує, варто пам'ятати, що вона є посланцем Господнім і завжди, від імені Церкви повинна голосити Слово Боже і подавати Христову науку у спосіб доступний

¹⁸⁷ Загальний катехитичний довідник, 238-239.

¹⁸⁸ Катехитичний правильник УГКЦ, 30.

¹⁸⁹ Катехитичний правильник УГКЦ, 31.

для тих, кого катехизує¹⁹⁰. Зокрема, коли катехит навчає дітей молодшого шкільного, матеріал повинен бути викладений доступно та цікаво для цієї вікової категорії.

Митрополит Андрей говорить, що найголовнішою прикметою катехита є любов¹⁹¹. У любові катехит має навчати, пізнавати та формувати молодь, а також комунікувати, усе повинно будуватися на принципі любові. Та виховуючи в любові учнів, варто бути обережним, тому що, є дуже тонка межа між прихильністю сердець учнів до вчителя та перевагою в користь провадження молоді до Христа¹⁹².

Одним з головних вмінь катехита – це вміти наблизитися до дітей. Бути подібними до своїх вихованців зичливістю, лагідністю, добротою, за прикладом Апостола Павла, який вчить піклуватися про дитячі душі, наче про власні¹⁹³. Катехит повинен бути обережним, щоб навчання будувалося на щирості і Божих основах.

Вміння катехита повинні будуватись на праці, у котру він вкладає все своє серце¹⁹⁴. Любов повинна стати головним предметом науки у вчителя. Катехит досягає мети катехитичного служіння, якщо навчає дітей у любові через силу Слова Божого, чим також формує в учнів живу віру. Варто наголосити, що неоціненним є вміння цікаво викладати матеріал, уміння духовно зблизитись із учнями і головне - навчати без лицемір'я і самовивищення. І до усіх цих вмінь, важливо є додати щирої молитви, тому що, без Господа людина нічого чинити не може (див. Йо 15, 5), наголошував Андрей Шептицький.

Не менш важливо давати учасникам катехизації практичні поради, які зможуть посісти важливе місце у їхньому християнському житті. Ці поради повинні стимулювати у дітей бажання вести багате духовне життя на дитячому рівні, а згодом і у дорослому віці.

¹⁹⁰ Кодекс Канонів Східних Церков, Рим 1993, 179.

¹⁹¹ Митрополит Андрей Шептицький, *Наука катехизму // Пастирські послання*, т. 2, Львів 2007, 183.

¹⁹² *Катехитичне служіння у світлі вчення Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Львів 2015, 43.

¹⁹³ Митрополит Андрей Шептицький, *Наука катехизму // Пастирські послання*, т. 2, Львів 2007, 182.

¹⁹⁴ Митрополит Андрей Шептицький, *Наука катехизму // Пастирські послання*, т. 2, Львів 2007, 183.

Беручи за основу приклад Христа святий Іван Боско наголошує: «Найефективніше виховання дітей – це, коли ми самі робимо те, чого вчимо інших»¹⁹⁵. Важливу роль у міжособистісних стосунках відіграє: цінність прикладу катехита, а також манера мови та поведження у спілкуванні, як з дорослими учасниками катехзації, так і з дітьми.

Особа, яка хоче бути катехитом повинна бути зрілою, духовно сформованою особистістю, також знати Святе Письмо та вчення Церкви. Саме ці аспекти є основою професійного педагога. Отож, освітні навчальні програми для катехитів є важливим процесом у формуванні особи як катехита. Зокрема великий вклад у формацію катехитів в нашій УГКЦ робить Катехитично-педагогічний інститут Українського Католицького Університету. На базі якого формуються якісно вишколені християнські педагоги.

Також катехитам потрібно пам'ятати, що саме вони є посланцями Христа. Важливо завжди тримати у полі зору Христову науку. Учні повинні бачити, які цінності є важливими у нашому житті. Основними джерелами для катехита у навчанні та спілкуванні з іншими мають бути: приклади зі Святого Письма, Життя Святих, розповіді про Отців Церкви.

Якщо говорити про викладання вчителя-катехита, то зокрема, Владика Андрей виступає проти нудної і сухої теорії, а також проти бюрократії. Вчитель християнської науки має ревно боротися за спасіння душ. Навики ораторської марстерності є важливим моментом у проголошенні Слова Божого. Навчання науки Церкви має відбуватися із повагою до іншої людини. Ісус Христос поважав кожного, тож ми повинні робити так само.

Ще одним важливим професійним вмінням для катехита є створення такої атмосфери, що сприятиме добрій християнській формації. Серед дітей потрібно створити таку атмосферу любові та правди, яка згодом стане для них життєвою закономірністю¹⁹⁶.

¹⁹⁵ *Шляхом душпастирського служіння в освіті*. Збірник навчально-практичних матеріалів, Львів 2019, 112.

¹⁹⁶ Марцеліна Д. *Виховання любов'ю*, 17-18.

Також важливим вмінням катехита є створити атмосферу довіри. Її потрібно здобувати послідовно, її не можна нав'язувати. Катехит зможе стати другом для дитини, тільки тоді коли щиро та професійно працюватиме зі своїми вихованцями.

Необхідно, щоб формація катехита тривала протягом всього його служіння. Катехитичний довідник говорить, що катехитам потрібно дати не тільки початкове знання та виховання, а й в майбутньому удосконалювати їхні знання.

Катехит повинен займатися самоосвітою читаючи наукову літературу, твори святих отців, Святе Письмо та іншу літературу. Щоб навчати інших, потрібно самому вчитися. Для катехитів у єпархіях періодично організовують семінари та реколекції. Важливим є спілкування між катехитами, це дає можливість обмінюватись освідом, обговорювати актуальні питання, ділитися практичними порадами. Якщо зустрічі відбуваються регулярно, то вони стають не лише місцем де обговорюються професійні питання, а й стають місцем духовного росту катехита. Обов'язок організовувати такі зустрічі і проводити постійну формацію мають катехитичні комісії єпархій.

Тож можемо зробити висновок: для того щоб катехизація молодших школярів була якісною, змістовною і приносила добрі плоди, потрібен добре та якісно підготовлений катехит. Він повинен протягом всього свого служіння дбати за свій духовний розвиток. Від особистих якостей та професійних вмінь катехита залежить як відбуватиметься навчальний та виховний процес дітей, наскільки доступно їм доноситимуть Слово Боже. Церква повинна вкладати багато зусиль у вишкіл катехитів, адже тим самим, вона вкладає у розвиток своїх вірян.

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

4.1 Значення комунікативних умінь та етапи формування їх у процесі розвитку дітей молодшого шкільного віку

Ціле життя людини проходить у постійному спілкуванні. Ще Антуан Сент-Екзюпері говорив, що «єдина справжня розкіш – це є розкіш людського спілкування»¹⁹⁷.

Все наше життя неможливо уявити без спілкування. Суспільство змінюється, виникають все нові потреби дітей у спілкуванні. Діти все більше хочуть спілкуватись між собою. І в незалежності від різних чинників: статі, віку, соціального статусу, освіти, національної та територіальної приналежності, ми всі завжди запитуємо, передаємо та зберігаємо інформацію, тобто активно займаємося комунікативною діяльністю. У дослідженнях Б.Г. Ананьєва вказується, що спілкування є найважливішим елементом розвитку особистості. Щоб задовольнити потреби людини, зокрема дитини, у спілкуванні, потрібно починати з розвитку комунікативних навичок у молодших школярів. Важливе місце у розвитку комунікативних навичок повинні відігравати не тільки загальноосвітні школи, а й парафіяльні катехитичні школи на уроках катехизації.

Можливість реалізації дорослої людини в соціумі залежить від рівня її комунікативної культури. А її формування необхідно інтенсивно здійснювати саме у молодшому шкільному віці. Відсутність послідовного формування

¹⁹⁷ Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Березани – Гомель 2020.
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
(15 листопада 2022).

комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку гальмує їхній розвиток у майбутньому¹⁹⁸.

Коли педагог, катехит формує в учнях навички комунікативних умінь, він повинен розуміти значення таких понять, як «комунікація» і «комунікативні уміння», які є пов'язані між собою.

Якщо говорити про визначення терміну «комунікація», то одностайної думки у вчених немає. Узагальнюючи думки таких вчених як: Г.М.Андреєва, А.Н.Перре-Клермон, С.Л.Рубінштейн та інших, можемо зробити висновок, що «комунікація» – це процес обміну інформацією між кількома особами, взаємодія учасників комунікації, сприйняття і пізнання людьми одне одного, спілкування за допомогою вербальних та невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації¹⁹⁹.

Вміння людини комунікувати зазначається у дослідженнях як комунікативні уміння. Тож, «комунікативні уміння» – це здатність встановлювати та підтримувати контакти з людьми, користуючись власними здібностями, які потрібні для ефективної комунікації у процесі спілкування, зокрема на уроках катехизації²⁰⁰.

Період молодшого шкільного віку є найкращим для формування поведінки дитини в суспільстві, для здобуття навичок комунікації у колективі ровесників, розвитку комунікативних та мовленнєвих умінь, вміння аналізувати різні ситуації спілкування. Для комунікації з вчителями, катехитами та однолітками, учень повинен бути відповідальним за мовний розвиток і правильність її організації.

Мова дітей молодшого шкільного віку є специфічною формою їхньої свідомості і виділяється як наочне віддзеркалення дитини. Від того як діти спілкуються між собою, відповідають на запитання, висловлюють свою думку,

¹⁹⁸ І. Пономарьова. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*. Київ 2019, 6.

¹⁹⁹ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*. 8.

²⁰⁰ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*. 9.

формується бачення про їхнє мислення та розуміння дійсності. Молодші школярі в сім'ї, у школі, на катехизації вчать будувати взаємини з іншими. Особливості їхньої поведінки проявляються саме у колективі.

Є.Й.Мухіна вважає, педагог ставить перед дитиною більші вимоги та окреслює рамки, ніж в сім'ї, бо в первинних умовах спілкування складно оцінити характер своєї поведінки. Вчитель, який висуває вимоги до школяра, може оцінити його поведінку, привести її до стандарту в соціальному просторі. Діти молодшого шкільного віку приймають нові правила та вимоги, які визначає вчитель. Тому педагог стає для дитини особою, яка впливає на його психологічний стан не тільки в школі, алей у сім'ї²⁰¹.

Відносини в сім'ї впливають на розвиток та становлення учня поза межами дому. Беручи до уваги чутливість до зміни статусу дитини, у сімейних відносинах часто відбуваються зміни. Оточення сім'ї, школи, церкви, педагогів та однолітків мають допомогти дитині адаптуватися до нових вимог. О.Савченко зазначає, що особливості навчання учнів молодшого шкільного віку створюють належні умови для формування їх комунікативних вмінь²⁰².

Суть адаптації дітей до нових взаємин прослідковується по вмінню входити у колектив нових однолітків, особливості спілкування з ровесниками та педагогами (вчителями, катехитами), ставлення до навчання.

Для дітей молодшого шкільного віку вдала адаптація в навчальному процесі (загальноосвітньої чи катехитичної школи) відбувається завдяки таким рисам як, доброзичливість, ввічливість, контактність. Зокрема, доброзичливість проявляється у вмінні сприймати особливості оточення та не тримати образ. Контактність полягає у вмінні підтримувати відносини з ровесниками та педагогами, вмінням вирішувати конфліктні ситуації. Для формування комунікативних вмінь та навичок в молодших школярів саме контактність є основною рисою.

²⁰¹ Мухіна, В. *Психологические особенности детей преддошкольного и дошкольного возраста*. Москва 1999, 45.

²⁰² Савченко, О. *Сучасний урок у початкових класах*. Київ 1999, 255.

Сьогодні у суспільстві є швидкий темп змін, тому він ставить нові завдання перед учнями. Вони мають бути мобільними, швидко орієнтуватися в довкіллі, бути обізнаними у процесі спілкування. Діти повинні мати навички спілкування, щоб мати змогу уникати конфліктів. Щоб бути успішними молодші школярі повинні бути обізнаними, комунікативними, компетентними, адаптованими до навколишнього середовища.

Саме в молодшому шкільному віці є дуже цінно правильно закласти початок формування комунікативних умінь, це прокладе дорогу для дальшого поетапного розвитку і самовдосконалення²⁰³. Комунікативну діяльність учнів можна актуалізувати в процесі навчання за допомогою цікавого спілкування. Адже спілкування є важливим компонентом побудови уроку, завдяки якому підвищується ефективність та якість навчального процесу. Молодші школярі не завжди вміють чітко висловити свої думки, почуття, ідеї, а це стає на перешкоді встановленню контактів з іншими. Але саме молодші школярі швидше вчаться володіти комунікативними навичками і вміннями.

Новітні технології кардинально змінили ставлення учнів до навчання. Швидкий доступ до різного роду інформації породжує думку про легкість навчання. Діти звикли не витратити багато часу на засвоєння інформації, бо всю інформацію можна швидко знайти в мережі Інтернет. Часте перебування у віртуальному світі стимулює швидшому формуванню здібностей, які є необхідні у віртуальному світі, а відповідно гальмує розвиток здібностей в реальному світі. Саме тому сьогодні сучасна загальноосвітня та катехитична школи повинні інтенсивно розвивати традиційні здібності та вміло використовувати нові навички дітей молодшого шкільного віку²⁰⁴.

Надважливим завданням навчального процесу молодшої школи є формування комунікативної компетентності в учнів. Саме комунікативні вміння та компетентність учнів у навчальному процесі є дуже необхідні. Адже

²⁰³ Мудрик, А. *Общение в процессе воспитания: Учебное пособие. М: Педагогическое общество. Москва 2001, 320.*

²⁰⁴ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. Київ 2019, 17.*

ці риси впливають на навчання дитини та на досягнення успіхів у навчальному процесі. На освітню діяльність дитини також впливає здобуття негативного досвіду під час комунікації. Завдяки вмінню дитини швидко адаптовуватись до навчання, вчителів та ровесників у класі швидше відчувається психологічний та емоційний комфорт. Відповідно невміння йти на контакт може призвести до негативної поведінки²⁰⁵.

В освітньому процесі варто виокремити поняття комунікативної компетентності. Суть якої виявляється не тільки у навчанні, тут варто поєднувати шкільні уроки із реальним життям, де прослідковуватиметься зв'язок із вихованням та позашкільною діяльністю.

Комунікативна компетентність формується у дитини ще у дошкільному віці. Саме тоді у дітей опановується мова, дитина вчиться встановлювати контакти з оточуючими та за допомогою різних способів спілкування досягає поставлених цілей. А далі комунікативна компетентність розвивається та розширюється. Перед учнями стоїть завдання розвинути усне і письмове мовлення²⁰⁶.

Психологи зазначають, що молодший шкільний вік є найкращим періодом для формування соціальної поведінки, навичок комунікації з однолітками різної статі, вмінню орієнтуватися в різних соціальних ситуаціях. В цей період важливо формувати у молодших школярів комунікативну компетентність²⁰⁷.

Тож значення комунікативних вмінь у процесі розвитку дітей молодшого шкільного віку важко переоцінити. Дуже важливо у якому середовищі (загальноосвітня, катехитична школи) та під яким керівництвом (вчителі, катехити) дитина вчиться набувати та розвивати свої комунікативні

²⁰⁵ Слесик К. *Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя 2002, 119.

²⁰⁶ Скрипченко О. *Психічний розвиток учнів*. Київ 2001, 102.

²⁰⁷ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетенції у молодших школярів у процесі навчання української мови*. Київ 2019, 17

вміння. Від цих елементів залежить якою зрілою особистістю стане учень в майбутньому. І яку користь принесе своїй державі та Церкві.

Спілкування є невід'ємною частиною катехитичного заняття. Саме тому, правильно сформовані комунікативні вміння у дітей сприяють підвищенню якості навчального та виховного процесу на уроках катехизації.

Кожне уміння формується у процесі тої чи іншої діяльності. Зокрема, комунікативні вміння формуються та розвиваються у процесі міжособистісного спілкування. Тому, Н. М. Полуєктова виділяє у молодших школярів чотири етапи формування комунікативних умінь:

1) мотиваційний – передбачає, що для досягнення мети спілкування учні повинні зрозуміти значення комунікативного уміння;

2) ознайомлювальний – знайомство школярів із змістом комунікативних умінь;

3) оволодіння умінням – створення в процесі катехизації ситуації, де зможуть взаємодіяти учасники уроку, з метою опанувати комунікативні уміння;

4) удосконалення уміння – можливість дітей молодшого шкільного віку самостійно використовувати комунікативні вміння під час виконання творчих робіт чи спілкування²⁰⁸.

Пройшовши вдало ці етапи дитина зможе оволодіти певними вміннями та краще встановлювати контакт із ровесниками. Також дитина зможе вести грамотно діалог (ставити чітко запитання та правильно формулювати відповідь), зрозуміло аргументувати свої думки, уважно слухати та обговорювати зміст почутого.

Метою повноцінного виховання та розвитку комунікативних умінь у дитини, є такий розвиток, щоб з неї виросла доросла людина з розвиненим розумом та добрим серцем²⁰⁹.

²⁰⁸ Полуєктова Н.-Яковлева Н. *Психодіагностика и формирование коммуникативных качеств личности*. Санкт-Петербург 2012, 97.

²⁰⁹ Вонсуль Л. *Проблеми релігійної освіти дітей та шкільної молоді* // http://old.ugcc.org.ua/ukr/church_in_action/sobor/previous/3rd/eparchial/kolomiya-chernivtsi/vonsul/ (12 березня 2010).

4.2 Форми і методи розвитку комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку

Аналізуючи навчання дітей молодшого шкільного віку, бачимо, що одним з головних завдань сучасної школи є створення необхідних умов для особистісного розвитку дитини та формування її активної позиції у соціумі²¹⁰. Більшість науковців вважає, що для того щоб у дитини краще розвивались особисті якості, ефективніше працювала пам'ять, формувалися уміння та навички, потрібно в освітньому процесі використовувати інтерактивні форми та методи.

Застосовуючи ці форми та методи на уроці, ми бачим, що учитель та діти перебувають у режимі бесіди, спілкування, діалогу між собою. Під час катехизації вчитель і учні повинні бути рівноправними суб'єктами навчання. Застосовуючи інтерактивні методи і форми, під час навчання відбувається взаємодія не тільки між вчителем та учнем, а й між учнями. Головна роль вчителя на таких заняттях – скеровувати діяльність учнів на досягнення поставлених цілей уроку. Під час такої організації роботи на уроці учні вчаться вільно спілкуватися, бути демократичними, критично мислити, обґрунтовувати свою думку²¹¹.

Під інтерактивними формами навчання розуміють створення комфортних умов для навчання дитини. Під час таких уроків використовуються моделі різних життєвих ситуацій, рольові ігри та методи, які дають можливість створювати різні ситуації та вміння їх правильно вирішувати. Також інтерактивне навчання дає змогу організувати та розвивати таке спілкування, яке веде до вирішення загальних завдань, і одночасно важливих для кожного учня, зокрема.

До найпоширеніших форм інтерактивного навчання під час катехизації дітей молодшого шкільного віку можна віднести проекти, рольові ігри,

²¹⁰ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*. Київ 2019, 32.

²¹¹ Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*, 33.

конкурси, змагання, тощо. Також на уроці катехизації вартує застосовувати працю в малих групах, роботу в парах, незакінчене речення, мозковий штурм та ін²¹².

Варто зазначити, що завданням катехизації – звертатися до щоденного життя та досвіду дитини і крізь призму цього пояснити науку Церкви. Світ, сотворений Господом, – це той реальний світ, в якому дитина зростає, який бачить щодня, у якому комунікує.

Застосування інтерактивних прийомів у праці з дітьми молодшого шкільного віку потребує доброї підготовки вчителя. Катехит повинен досконало знати як застосувати той чи інший прийом на катехизації, вміти вибрати той, який буде найдоцільніший для розкриття тої чи іншої теми і правильно його організувати під час катехизації.

Дуже важливо, щоб катехити володіли навиками комунікативних умінь, адже беззаперечною вимогою до тих, котрі проводять катехитичне навчання, є вміння вести діалог. Такий спосіб комунікації є важливий особливо тоді, коли ми говоримо про дітей. Це є найповніша природна форма взаємодії з дітьми²¹³.

Кожна група завжди в певній мірі складатиметься з дітей, котрі є малоактивні і гіперактивні. Тому завданням катехита є подбати, щоб цю енергію спрямувати в добре русло. Активним дітям потрібно дати змогу рухатися, більше висловлюватися, це вимагає завчасно приготовлених ігор чи інтерактивних методів. Такі методи в свою чергу допоможуть і менш активним дітям проявити себе, залучаючи їх до ігор чи діалогу.

Ці всі аспекти відіграють надзвичайно важливу роль у проведенні уроку катехизації дітей, але, перш за все, відповідальна особа повинна подавати приклад свідченням свого християнського життя та впровадження у своє життя тої науки, якої вчить дітей.

²¹² Пономарьова І. *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*, 9.

²¹³ Мазурік О.О.-Фуклева Г.О. *Діалог як спосіб взаємодії в педагогіці початкової освіти* // www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_4/files/ped904_41.pdf (18 березня 2010).

Навчальний катехитичний матеріал, який поданий у вигляді цікавої та захоплюючої історії, сприяє розвитку особистісних якостей, дозволяє дитині проявити активність і творчість, а також демонструє неповторність уяви кожної дитини. Сьогодні діти багато часу проводять користуючись різними гаджетами, тому реальне спілкування стає мистецтвом. І цього мистецтва потрібно дітей навчити. На сучасних уроках катехизації для застосування чудово підходить метод «сторітеллінг». «Сторітеллінг» – технологія створення історії і передачі за її допомогою необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери слухача»²¹⁴.

Видатний педагог сучасності В. Сухомлинський говорив:

«Словесна творчість – це добрий засіб розвитку дитини, перед якою відкривається цілий світ. З того часу як слово для дитини стає, чи не головним інструментом, за допомогою якого твориться краса спілкування, дитина піднімається на сходинку вище у баченні світу. Вона досягає нового етапу у своєму духовному розвитку. Дитині словом хочеться виразити своє захоплення та свій подив перед красою цього світу».

За методикою сторітеллінгу працюють психологи та педагоги у всьому світі, тому що пояснення матеріалу у формі розповіді різних історій розвиває уяву, логіку і підвищує рівень культурної та релігійної освіти учнів. Цей метод може бути застосований у будь-який час та у будь-якому місці. Використовуючи історії можна розповісти дітям як будуються стосунки між людьми, між людиною і Богом, як приймаються рішення, які наслідки мають твої вчинки, що означає бути доброю Божою дитиною. Використовуючи цей метод між учнями та катехитами вибудовуються глибші емоційні зв'язки, відповідно створюються більш якісні стосунки.

Є певні принципи у навчанні методом сторітеллінгу, які свідчать, що саме цей метод є дуже ефективним. Діти люблять більше слухати цікаві історії, ніж суху теорію чи визначення, адже вони легше сприймаються і краще

²¹⁴ *Сторітеллінг – ефективний метод навчання та виховання // Методичний навігатор*
<https://sites.google.com/a/lyceum2.cv.ua/metodicnij-navigator/metodicni-materiali/storitelling> (20 жовтня 2022).

запам'ятовуються. Таким чином реалізується принцип доступності навчання²¹⁵. В історії є головний герої, який протягом історії змінюється, а зміни відбуваються в процесі виконання різних завдань. Сучасні школярі краще сприймають історії, ніж тексти будь-якого іншого виду. Розповідь впливає на почуття учня, а це, відповідно, підвищує концентрацію уваги. Завдяки цьому діти уважніше слухають навчальний катехитичний матеріал та сприймають його. Тут реалізується принцип емоційного навчання та міцності знань²¹⁶.

За допомогою цього навчального методу можна отримати важливі для катехитичного навчання результати. Зокрема, створення невимушених умов на занятті, зняття напруженості на уроці, пожвавлення атмосфери в класі. Також метод сторітеллінгу є найбільш швидким та простим способом встановлення контакту між катехитом та учнем.

Тож ми бачимо, що мистецтво сторітеллінгу є одним з найпростіших, а з іншої сторони найефективніших способів надати катехитичному процесу особливої якості.

Під час катехизації ми не тільки навчаємо дітей, за допомогою різних комунікативних умінь та методів, слова Божого, а й впливаємо на їхнє виховання. Виховання є невід'ємним елементом кожного уроку катехизації.

Одним з найефективніших методів виховання сучасних дітей є запобіжна система Івана Боско. В основу цієї системи отець вклав: доброту, віру, розум і духовне життя. Серед основних принципів цієї системи можна виділити: радість, дозвілля, покарання та винагороди²¹⁷.

Слідуючи педагогіці Івана Боско вихователь (катехит) має спрямовувати дитину в рамки моральних зразків. Це завдання можливо виконати лише за умови, що між катехитом та учнем існує взаємна довіра. Для того, щоб будувалася довіра, потрібно ефективно застосовувати комунікативні уміння у

²¹⁵ *Сторітеллінг як метод навчання // КМДШ*

<https://www.creativeschool.com.ua/blog/storitelling-yak-metod-navchannya/> (22 листопада 2022).

²¹⁶ *Чому сторітеллінг є ефективним методом навчання дітей? // КМДШ*

<https://www.creativeschool.com.ua/blog/storitelling-yak-metod-navchannya/> (25 листопада 2022).

²¹⁷ *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи*. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Березани – Гомель 2020.

<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

процесі навчання з дітьми. Довіра (як педагогічний засіб) опирається на любові катехита до своїх вихованців²¹⁸.

Дон Боско завжди наголошував, що любов є основою його системи. Її можна здобути завдяки доброму серцю та вдалим навикам комунікації педагога з дітьми. Святий говорив: хто хоче мати авторитет серед вихованців, повинен здобути любов. Аж тоді катехит може впливати на формування характеру у дитини, може давати їй поради та робити зауваження²¹⁹.

На уроці катехизації присутні різні діти, і при правильній комунікації та застосуванні превентивної системи Дона Боско гарний вчитель може обійтись і без покарань, або ж звести їх до мінімуму. Отець говорив: «...якщо це можливо, то не карай. Потрібно зробити неможливим, щоб дитина робила зло, от тоді покарання будуть не потрібні. Не карай, аж поки не вичерпаєш всі інші засоби...»²²⁰.

У розумінні християнського виховання покарання – це те, що допомагає вихованцю виправитися і зробити його кращим²²¹.

Святий мав наступні інструкції щодо покарань:

1. З покарання не робити щоденне явище;
2. Не використовувати такі покарання, які занижують самооцінку особи;
3. Карати тільки тоді, коли не бачать інші;
4. Не карати, коли вчитель роздратований²²².

Святий працюючи з дітьми, жодного разу не застосовував тілесного покарання, він словами намагався переконати дітей більше не допускати такої поведінки.

Варто зазначити, що застосування виховного методу також залежить і від характеру дитини. Святий Іван Боско рекомендував вчителям нотувати свої

²¹⁸ О. Савеляк. Превентивна система виховання товариства Селезіян. Львів 2012.с. 253

²¹⁹ Савеляк О. *Превентивна система виховання товариства Селезіян*. Львів 2012, 254.

²²⁰ Комісія УГКЦ у справах освіти і виховання. *Зрілість і лідерство*. Львів 2018, 217.

²²¹ Захарчиш З. *Принципи запобіжної системи виховання св. Івана Боско // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи*. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Бережани – Гомель 2020, 147

(<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)
²²² *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи*. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Бережани – Гомель 2020.
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

спостереження про кожну дитину. Він один з перших в історії педагогіки порушив питання гідності і свободи дитини²²³.

Ця система найкраще засвоюється у парафіяльних катехитичних школах. Адже тут є найголовніше – релігійна складова виховного процесу, яка становить основу запобіжної системи Дона Боско. Вона вчить застосовувати ці принципи для комунікації у сімейному і соціальному житті, вийшовши за стіни катехитичного класу.

Для сучасних молодших школярів є дуже важливо правильно підібрати метод, який буде найефективнішим на уроках катехизації. Адже це допоможе дитині більше відкритись та глибше прийняти Слово Боже до свого серця. Тож від комунікативних та виховних навиків катехита, залежить на скільки результативною буде його робота. А наслідком праці вчителя на уроках катехизації, буде добре та побожне підростаюче покоління.

²²³ Савеляк О. *Превентивна система виховання товариства Селезіян*. Львів 2012, 253.

ВИСНОВКИ

В даній науковій роботі, особливий наголос було поставлено на дослідженні проблематики комунікативних умінь і навичок катехита з учнями молодшого шкільного віку. Проаналізувавши міжособистісну комунікацію в процесі катехизації виділи три основні параметри: інформаційний, інтерактивний та перцептивний. Ми дійшли певних висновків.

В інформаційному параметрі спілкування виділили вербальну та не вербальну системи комунікації. Аналіз систем невербальної комунікації, показує, що вони, без сумніву відіграють велику допоміжну роль в комунікаційному процесі, особливо під час праці з дітьми на уроках катехизації. Дослідження, які описані в першому підрозділі показують важливість вербальної і невербальної поведінки в процесі спілкування, і наскільки великою є здатність допомагати людям краще розуміти один одного. Разом із вербальною системою комунікації ці системи забезпечують обмін інформацією, який необхідний людям для організації спільної діяльності катехиту на уроках. Однак, слід зауважити, що вербальна і невербальна комунікація є широкою і складною для досліджень.

Процес міжособистісного спілкування є надзвичайно важким і багатостороннім. Особливо важливу роль спілкування відіграє на уроках катехизації. Неможливо виділити точні стандарти, алгоритми спілкування, які б послужили ефективному спілкуванню між катехитом а учнем. Адже, кожна людина – це індивідуальність, і вона потребує окремого підходу і окремої моделі спілкування. А який саме підхід потрібен кваліфікований педагог зрозуміє спілкуючись та вивчаючи кожну дитину зокрема.

Для того, щоб проаналізувати комунікативні показники міжособистісної взаємодії катехита, ми виокремили стилі, рівні та бар'єри спілкування.

Тож варто зазначити, що ефективність спілкування залежить від індивідуальних особливостей партнерів, зокрема учня і катехита, які спілкуються. Через те важко переоцінити важливість стилю спілкування у

процесі міжособистісної взаємодії. Слід зазначити, що кожна людина має свій стиль спілкування, оскільки кожна особа є унікальна і неповторна. Кожен з нас в процесі спілкування і відповідно до ситуації, особливо це стосується праці з дітьми молодшого шкільного віку, використовує той чи інший рівень комунікації. Однак, з усіх рівнів найбільш дієвими і плідними є діловий, конвенційний і духовний. Плідні, через те, що здатні пробуджувати найцінніші якості і найщиріші творчі можливості у дітей, розбуджувати зацікавленість та інтереси двох сторін: катехита і учня.

Ознайомлення із різноманітними бар'єрами, які виникають на шляху спілкування і способів їх уникнення допомагає досягнути мету спілкування, а саме покращити психологічний клімат і міжособистісне взаєморозуміння на уроках катехизації і поза ними. Часто такі малі речі як усмішка, вміння слухати – є надзвичайно ефективними в подоланні бар'єрів спілкування між катехитом та учнем.

Дослідивши особу катехита у процесі виховання дітей молодшого шкільного віку, робимо висновок, що важко переоцінити роль кваліфікованого та духовно збагаченого катехита. Бачимо, що у катехитичному служінні, не тільки катехит бере участь, а й багато інших середовищ об'єднуються в одну велику систему у центрі якої стоїть Христос. Тим самим вони катехизують майбутнє покоління кожен на своєму рівні.

Варто наголосити: для того щоб катехизація молодших школярів була якісною, змістовною і приносила добрі плоди, потрібен добре та якісно підготовлений катехит. Він повинен протягом всього свого служіння дбати за свій духовний розвиток. Від особистих якостей та професійних вмінь катехита залежить як відбудуватиметься навчальний та виховний процес дітей, наскільки доступно їм доноситимуть Слово Боже. Церква повинна вкладати багато зусиль у вишкіл катехитів, адже тим самим, вона вкладає у розвиток своїх вірян.

Досліджуючи дану тематику бачимо, що педагог та катехит приймають активну участь формуванні комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку. Кожне вміння формується в результаті тої чи іншої діяльності.

Пройшовши вдало ці етапи дитина зможе оволодіти певними вміннями та краще встановлювати контакт із ровесниками. Також дитина зможе вести грамотно діалог (ставити чітко запитання та правильно формулювати відповідь), зрозуміло аргументувати свої думки, уважно слухати та обговорювати зміст почутого.

Метою повноцінного виховання та розвитку комунікативних умінь у дитини, є такий розвиток, щоб з неї виросла доросла людина з розвиненим розумом та добрим серцем.

Для сучасних молодших школярів є дуже важливо правильно підібрати метод, який буде найефективнішим на уроках катехизації. Адже це допоможе дитині більше відкритись та глибше прийняти Слово Боже до свого серця. Результативними будуть інтерактивні форми навчання та метод сторітелінгу. Варто пам'ятати, що урок катехизації включає не тільки навчальний а й виховний елемент. Саме тому, найкращою системою виховання буде «Запобіжна система Дона Боско». Тож від комунікативних та виховних навиків катехита, залежить на скільки продуктивною буде його робота. А наслідком праці вчителя на уроках катехизації, буде добре та побожне підростаюче покоління.

ДОДАТКИ

Додаток № 1. Особливості педагогічних дій у демократичному і авторитарному стилях діяльності викладачів

Демократичний	Авторитарний
1. Ціль занять для учнів завжди зрозуміла	1. Ціль занять не завжди зрозуміла
2. Орієнтує завжди на застосування знань	2. Орієнтує часто на застосування знань
3. Знає багатьох учнів у класі по іменах	3. Знає невелику кількість учнів по іменах
4. Працює разом із групою	4. Працює окремо від групи
5. У спілкуванні із учнями не адаптивний	5. У спілкуванні спостерігається зсув до контактів з «сильними учнями»
6. Реакція на оцінку власної діяльності – адекватна і спокійна	6. Реакція на оцінку власної діяльності – байдужа

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Використані скорочення

ССЕО – *Кодекс Канонів Східних Церков*

СІС – *Кодекс Канонічного права*

СТ – *Catechesi tradendae*

ОХВД – *Обряди Християнського Втаємничення Дорослих*

1. Андрєєва Г.М. *Соціальна психологія*, Москва 2000.
2. Андриади И. *Основы педагогического мастерства*. Москва 1999.
3. Ануфриева Н. та ін. *Соціальна психологія*. Київ 2000.
4. Бутенко Н. *Комунікативні процеси у навчанні*. Київ 2005.
5. Винославська О. та ін. *Психологія / За наук. ред. О.В. Винославської*. Київ 2005.
6. *Виховувати у свободі, правді та любові*, Львів 2017.
7. Волкова Н.М. *Педагогіка*. Київ 2007.
8. Вонсуль Л. *Проблеми релігійної освіти дітей та шкільної молоді // http://old.ugcc.org.ua/ukr/church_in_action/sobor/previous/3rd/eparchial/kolomiya-chernivtsi/vonsul/ (12 березня 2010)*.
9. Годфруа Ж. *Что такое психология*. Москва 1996.
10. Грабовська С.-Кошманова Т. *До педагогічного спілкування у вузі*. Львів 1985.
11. Грушевицкая Т.Г.-Попов В.Д.-Садовин А.П. *Основы межкультурной коммуникации*, Москва 2002.
12. Джонсон Д. *Удосконалення вміння спілкуватись. Практична психологія та соціальна робота // Науково-практичний та освітньо-методичний журнал. –9 (2004) 18-35*.
13. Заброцький М. *Педагогічна психологія*, Київ 2002.

14. Захарчиш З. *Принципи запобіжної системи виховання св. Івана Боско // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи*. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Бережани – Гомель 2020 // <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
15. Зимняя И. *Педагогическая психология*. Ростов-на-Дону.
16. Зязюн І.А.-Крамущенко Л.В.-Кривонос І.Ф.-Семещенко О.Г.-Семиченко В.А.-Тарасович Н.М. *Педагогічна майстерність*, Київ 1997.
17. *Катехизм Католицької Церкви: Компендіум*, Львів 2008.
18. Катехитична комісія УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*. Львів 2013.
19. *Катехитичне служіння у світлі вчення Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, Львів 2015.
20. *Кодекс Канонів Східних Церков*, Рим 1993.
21. Комісія УГКЦ у справах освіти і виховання. *Зрілість і лідерство*. Львів 2018.
22. Конгрегація католицької освіти- Конгрегація у справах духовенства, *Довідник щодо служіння і життя постійних дияконів (22 лютого 1998 р.)*.
23. Конгрегація у справах духовенства, *Довідник щодо служіння і життя пресвітерів (11 лютого 2013 р.)*.
24. Конгрегація у справах духовенства. *Загальний катехитичний довідник*. Львів 1999.
25. Корніяка О. *Комунікативна гра як засіб становлення і розвитку культури спілкування підлітка // Практична психологія та соціальна робота* 2 (2004) 77.
26. Кузьмінський А.-Омеляненко Л. *Педагогіка*. Київ 2003.

27. Мазурік О.О.-Фуклева Г.О. *Діалог як спосіб взаємодії в педагогіці початкової освіти* // www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_4/files/ped904_41.pdf (18 березня 2010).
28. Макаренко А. *Использование педагогических идей А.С. Макаренко в процессе воспитания сознательной дисциплины у учащихся*. Москва 1991.
29. Макселон Ю. *Психологія*. Львів 1998.
30. Максименко С. *Загальна психологія*. Вінниця 2004.
31. Максименко С.-Носенко Є. *Експериментальна психологія*. Київ 2002.
32. Марцеліна Д. *Виховання любов'ю*, 17-18.
33. Матвієнко О.В. *Метод конкретних педагогічних ситуацій*. Київ 2001.
34. Матеріали Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, *Парафіяльний правильник Стрийської єпархії УГКЦ*, Львів 2015.
35. Мацумото Д. *Психологія и культура*. Санкт-Петербург – Москва 2002.
36. Мудрик А. *Общение в процессе воспитания: Учебное пособие*. Москва 2001.
37. Музичка І. *Погляд на теперішню науку катехизму* // *Богословія* 33 (1969) 163-180.
38. Мухина, В. *Психологические особенности детей преддошкольного и дошкольного возраста*. Москва 1999.
39. Папа Венедикт XVI, *Апостольське повчання Verbum Domini*. Львів 2011
40. Папа Іван Павло II, *Апостольське повчання Vitaconsecrata* [«Богосвячене життя»] (25 березня 1996 р.).
41. Папа Іван Павло II, *Післясинодальне апостольське повчання Pastores gregis* [«Пастирі стада»] (16 жовтня 2003 р.).

42. Папа Іван Павло II, Апостольське поучення про катехизу в наш час *Catechesi tradendae*. Львів 2008.
43. Папа Франциск, *Молімося за катехитів, покликаних бути відважними свідками* // www.vaticannews.va (2.11.2011)
44. Папа Франциск. Апостольське послання *Gaudete et exultate*, 19 березня 2018 // Мукачівська дієцезія Римо-Католицької Церкви // <https://munkacs-diocese.org/ua/2018/04/13/lgaudete-et-exsultate> (20 жовтня 2022).
45. Папа Франциск. *Проповідь під час Святої Меси у День катехитів з нагоди Року віри* // www.vaticannews.va (29.09.2013)
46. Папська Рада сприяння новій євангелізації. *Напрявні для катехизації*. Львів, 2022.
47. Патріарша катехитична комісія УГКЦ, *Програма вишколу катехитів УГКЦ*. Львів 2020.
48. Пелеха Ю.І. та ін. *Психологія та педагогіка*. Київ 2002.
49. Полуєктова Н.-Яковлева Н. *Психодіагностика и формирование коммуникативных качеств личности*. Санкт-Петербург 2012.
50. Пономарьова І. *Формування комунікативної компетенції у молодших школярів у процесі навчання української мови*. Київ 2019.
51. Рюмшина Л. *Влияние манипулятивных установок личности на взаимопонимание* // *Мир психологии* 3 (2005) 88.
52. Савеляк О. *Превентивна система виховання товариства Селезіян*. Львів 2012.
53. Савченко, О. *Сучасний урок у початкових класах*. Київ 1999.
54. Семиченко В.-Заслуженюк В. *Мистецтво взаєморозуміння*. Київ 1998.
55. Скрипко Л. *Психологічні особливості спілкування майбутніх офіцерів* // *Практична психологія та соціальна робота* 4 (2002) 46.

56. Скрипченко О. *Психічний розвиток учнів*. Київ 2001.
57. Слесик К. *Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя 2002.
58. *Сторітеллінг – ефективний метод навчання та виховання // Методичний навігатор // <https://sites.google.com/a/lyceum2.cv.ua/metodicnij-navigator/metodicni-materiali/storitelling> (20 жовтня 2022).*
59. *Сторітеллінг як метод навчання // КМДШ // <https://www.creativeschool.com.ua/blog/storitelling-yak-metod-navchannya/> (22 листопада 2022).*
60. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки: проблеми і перспективи*. Збірник видань. Випуск 6. Київ – Львів – Бережани – Гомель 2020 // <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37446/LNNCPO-Zbirnyk-6-druk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (15 листопада 2022).
61. Трофімова Ю.Л. та ін. *Психологія / За наук. редак. Ю.Л.Трофімова*. Київ 2000, 491.
62. Трухін І. *Соціальна психологія спілкування*. Київ 2005.
63. Цимбалюк І. *Психологія спілкування*. Київ 2004.
64. *Чому сторітеллінг є ефективним методом навчання дітей? // КМДШ // <https://www.creativeschool.com.ua/blog/storitelling-yak-metod-navchannya/> (25 листопада 2022).*
65. Шептицький Митрополит Андрей, *Наука катехизму // Пастирські послання*, т. 2, Львів 2007.
66. Шептицький Митрополит Андрей, *Про виховання // Пастирські послання*, т. 3, Львів 2009.
67. *Шляхом душпастирського служіння в освіті*. Збірник навчально-практичних матеріалів. Львів 2019.

68. Яременко В.-Сліпушко О. *Новий тлумачний словник української мови*, 2 т. Київ 1998.